

”Osallisuutta ei voi olla ilman sitä kohtaamista ja vuorovaikutusta”

Osallisuus ja sitä tukeva vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden varhaiskasvatuksessa kasvattajien kertomana

Ulla Lilja

OPINNÄYTETYÖ
Toukokuu 2020

Sosiaalian koulutusohjelma

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Sosionomin tutkinto-ohjelma

LILJA, ULLA:

”Osallisuutta ei voi olla ilman sitä kohtaamista ja vuorovaikutusta”

Osallisuus ja sitä tukeva vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden varhaiskasvatuksessa kasvattajien kertomana

Opinnäytetyö 57 sivua, joista liitteitä 1 sivua
Toukokuu 2020

Opinnäytetyössä selvitettiin kasvattajien näkemyksiä alle 3-vuotiaiden osallisuudesta varhaiskasvatuksessa sekä siihen liittyvästä vuorovaikutuksesta. Tarkoituksena oli selvittää, miten erään päiväkodin kasvattajat kuvaavat päiväkotiarkea, kun pienten lasten osallisuutta tuetaan. Tätä verrattiin siihen, millaista arki on kasvattajien mielestä, kun lasten osallisuus ei toteudu. Lisäksi kiinnostus kohdistui siihen, miten kasvattajat kuvaavat vuorovaikutusta osallisuuden toteutuessa ja sen puuttuessa.

Opinnäytetyön aineisto kerättiin erään Pirkanmaan varhaiskasvatusyksikön kasvattajilta. Aineiston keräämiseen käytettiin eläytymismenetelmää: kasvattajat jatkoivat kahta erilaista kehyskertomusta. Lisäksi aiheesta käytiin ryhmäkeskustelu sekä varhaiskasvatuksen opettajien että hoitajien kanssa. Opinnäytetyön tutkimusote oli laadullinen. Aineisto analysoitiin teorialähtöisellä analyysillä ja teemoittelun avulla.

Tärkeimpinä tuloksina selvisi, että osallisuuden toteutuessa kasvattajat huomioivat lapset, antavat heille mahdollisuuden vaikuttaa valitsemalla ja ehdottamalla sekä tekevät asioita yhdessä lasten kanssa. Osallisuuden puuttuessa aikuiset tekevät asioita lasten puolesta eivätkä he huomioi lasten vuorovaikutusaloitteita ja mielipiteitä. Kasvattajien tulee huomata pienten lasten vuorovaikutusaloitteet ja mielipiteet lasten eleistä ja ilmeistä

Tuloksista voi päätellä, että osallisuus ei toteudu ilman lasten ja kasvattajien välistä vuorovaikutusta. Osallisuutta tukeva vuorovaikutus on lasten huomaamista ja kohtaamista sekä kiinnostusta lapsista. Osallisuuden toteutuminen vaatii kasvattajilta aitoa läsnäoloa ja hetkessä elämistä. Alle 3-vuotiaat lapset eivät ole osallisuuden korkeimmilla asteilla. He pääsevät vaikuttamaan vain henkilökohtaisiin ja lasten välisiin asioihin, eivät koko päiväkotiyhteisön toimintaan. Pienet lapset harjoittelevat osallisuuden taitoja kasvattajien tukemana.

Asiasanat: varhaiskasvatus, alle 3-vuotiaat lapset, osallisuus, vuorovaikutus

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Social Services

LILJA, ULLA:

Participation and Interaction in Early Childhood Education of Under 3-Years-Olds

Bachelor's thesis 57 pages, appendices 1 pages
May 2019

The purpose was to examine the views and opinions of educators regarding participation and interaction of under 3-year-old children in early childhood education. The goal was to make visible what kind of interaction support children's participation.

Material was gathered using a method of empathy-based stories and a group conversation. The material was analyzed by using a theory-based method and thematizing.

The results showed that when participation is fulfilled, educators take children into account, give them the opportunity to influence by choosing and suggesting, and they do things together with the children. In the absence of participation, the educators do things for children and do not pay attention to the children's interactional initiatives or opinions.

Interaction between educators and children is necessary when participation is realized. Genuine encounter, taking children into account and interest in children are important parts of interaction which enhance small children's participation.

Key words: early childhood education and care, participation, interaction

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
2	ALLE 3-VUOTIAIDEN VARHAISKASVATUS, OSALLISUUS JA SITÄ TUKEVA VUOROVAIKUTUS.....	7
	2.1 Pienten lasten varhaiskasvatus.....	7
	2.2 Pienten lasten osallisuus.....	8
	2.2.1 Lasten osallisuuden määrittelyminen	8
	2.2.2 Kasvattaja tukemassa pienten lasten osallisuutta	12
	2.3 Pienten lasten osallisuutta tukeva vuorovaikutus	16
	2.3.1 Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa.....	16
	2.3.2 Pienten lasten osallisuutta edistävät vuorovaikutuksen tavat	19
3	OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS	22
	3.1 Opinnäytetyön tarkoitus, tavoite ja tutkimuskysymykset.....	22
	3.2 Tutkimusmenetelmät ja aineiston kerääminen	22
	3.3 Aineiston analyysi	25
4	OSALLISUUS JA SITÄ TUKEVA VUOROVAIKUTUS	27
	4.1 Pienten lasten osallisuuden edistäminen	27
	4.1.1 Lasten kuulluksi tuleminen.....	27
	4.1.2 Lapsi toimijana ja aikuinen mahdollistajana.....	30
	4.1.3 Yhdessä tekeminen ja lasten tukeminen	35
	4.2 Aikuisen vuorovaikutustavat osallisuuden tukena	38
	4.2.1 Sensitiivinen aikuinen	38
	4.2.2 Lapsia aktivoiva ja heidän autonomiaansa tukeva aikuinen.....	42
5	JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	46
	5.1 Johtopäätökset.....	46
	5.2 Luotettavuus, eettisyys ja jatkotutkimusaiheet	50
	LÄHTEET	54
	LIITTEET.....	57
	Liite 1. Aikuisen sitoutuneisuuden asteikko (Adult Engagement Scale – AES).....	57

1 JOHDANTO

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on tuoda näkyväksi alle kolmevuotiaiden osallisuutta ja siihen liittyvää vuorovaikutusta sekä kasvattajien merkitystä osallisuuden toteutumiselle. Tarkoitus on selvittää, miten osallisuuteen perehtyneen varhaiskasvatusyksikön kasvattajat kuvaavat alle 3-vuotiaiden osallisuutta sekä miten he näkevät varhaiskasvatuksen, jos lasten osallisuus ei ole osa arkea. Lisäksi kartoitan, millainen vuorovaikutus tukee pienten lasten osallisuutta kasvattajien mielestä sekä miten vuorovaikutus muuttuu osallisuuden puuttuessa.

Keskityn opinnäytetyössä alle 3-vuotiaisiin lapsiin, koska heidän kanssaan pedagogiikka vaatii erityistä huomiota varhaiskasvatuksessa, eikä siitä ole yhtä paljon tietoa kuin isompien lasten varhaiskasvatuksesta. Kansallisessa laadun arvioinnissakin todettiin syyskuussa 2019, että alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa on yleisesti puutteita eri varhaiskasvatusyksiköissä (Repo ym. 2019, 160). Pedagogiikan osa-alueeksi valitsin lasten osallisuuden, koska se on verrattain uutta varhaiskasvatuksessa ja saatavilla oleva tieto keskittyy paljon yli kolmevuotiaiden kanssa toimimiseen. Nykyisessä varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018) keskeinen osa pedagogiikkaa on lasten osallisuus, jota kasvattajien on mahdollistettava kaikille lapsille. Tämä tarkoittaa, että myös päiväkodin pienimmillä tulee olla mahdollisuus kokea osallisuutta, vaikka heillä ei vielä ole keskustelutaitoja. Kasvattajien ja lasten väliset keskustelut ovat kuitenkin osallisuuskirjallisuudessa usein keskiössä. Tämän takia haluan luoda tietoa alle 3-vuotiaiden osallisuudesta sekä siitä, millainen vuorovaikutus osallisuutta tukee.

Keräsin aineiston eläytymismenetelmän avulla. Kasvattajat kirjoittivat kertomukset kahdenlaisesta päiväkotiarjesta; sellaisesta, jossa lasten osallisuus huomioidaan, sekä sellaisesta, jossa kasvattajat eivät huomio lasten osallisuutta. Näin pääsin vertaamaan, mitkä asiat arjessa ja vuorovaikutuksessa muuttuvat, kun osallisuudesta tulee osa arkea. Lisäksi kävin opinnäytetyöni aiheesta kasvattajien kanssa keskustelua, josta sain lisää tietoa kasvattajien ajatuksista pienten lasten osallisuuteen liittyen.

Työni aluksi kerron teorian pohjalta alle 3-vuotiaiden varhaiskasvatuksesta sekä määrittelen osallisuutta ja vuorovaikutusta varhaiskasvatuksessa. Tämän jälkeen kerron tutkimuskysymykset, aineistonkeruumenetelmät sekä sisällönanalyysin etenemisen. Tuloksissa esittelen ensin pienten lasten osallisuutta, minkä jälkeen käyn läpi kasvattajien ja lasten välistä vuorovaikutusta osallisuudessa.

2 ALLE 3-VUOTIAIDEN VARHAISKASVATUS, OSALLISUUS JA SITÄ TUKEVA VUOROVAIKUTUS

2.1 Pienten lasten varhaiskasvatus

Varhaiskasvatus on pedagogista toimintaa, joka koostuu hoidosta, kasvatuksesta ja opetuksesta. Nämä osa-alueet painottuvat eri tavoin eri-ikäisillä lapsilla. Kulttuuriset arvot ja perinteet siirtyvät seuraavalle sukupolvelle kasvatuksen avulla. Lisäksi kasvatuksessa lapsia ohjataan muodostamaan omia mielipiteitä, arvioimaan ajattelu- ja toimintatapoja kriittisesti sekä elämään kestävällä tavalla. Opetuksella edistetään lasten oppimista ja ymmärrystä itsestä, toisista ihmisistä ja ympäristöstä. Tavoitteena on lasten motivointi ja innostaminen uuden oppimiseen. Hoidon perusta on myönteinen kosketus ja läheisyys sekä vuorovaikutus, joka on vastavuoroista ja kunnioittavaa. Näin huolehditaan lasten fyysisistä ja tunnepohjaisista tarpeista. Hoitoa, kasvatusta ja opetusta ei voida arjessa erottaa toisistaan. Hoitotilanteet ovat otollisia kasvatukselle ja opetukselle, kun niissä toteutuu vuorovaikutus, itsestä huolehtiminen ja arjen hallinta. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 22–23.) Erityisesti pienillä lapsilla hoito on vahvasti osana opetusta ja kasvatusta (Hännikäinen 2013, 37).

Kasvattajien ja lasten välinen vuorovaikutus korostuu pienten lasten varhaiskasvatuksessa (Hännikäinen 2013, 51). Vuorovaikutus on pienten kanssa sekä verbaalista että nonverbaalista. Kasvattajat rakentavat pienten pedagogiikkaa leikin ja lasten kuuntelemisen avulla miettien, mitä lapset voivat tästä hetkestä oppia. Hyvinvointi, ilo, yhdessäolo ja jaetut kokemukset rakentavat alle 3-vuotiaiden lasten pedagogiikkaa. Pienten kanssa on tärkeää huomata lasten emotionaaliset tarpeet, koska lasten oppiminen mahdollistuu, kun he voivat hyvin. (Lindberg 2016, 46–47.)

Perushoitotilanteet vievät päiväkodin aikuiset fyysisesti lapsen lähelle alle 3-vuotiaiden lasten kanssa työskennellessä. Kasvattajien tehtäviä ovat kutsua lapset leikkiin, heittäytyä ja eläytyä lapsen mielikuviin sekä tuoda naurua ja iloa ryhmään. (Kalliala 2008, 260–261.) Pienten lasten ryhmässä aikuisten on tärkeää

olla kehollisesti lapsia lähellä, emotionaalisesti läsnä ja kiinnittää huomiota todella pieniin asioihin, joista lapset ovat kiinnostuneet. Näitä asioita aikuiset viestivät muun muassa istumalla lattialla, myönteisillä ilmeillä, eleillä, kehon liikkeillä ja äänensävyillä sekä huomaamalla ja kiinnostumalla asioista, joista lapset ovat kiinnostuneita. (Pursi.) Kasvattajilta vaaditaan alle 3-vuotiaiden kanssa taitoa löytää ulkoisesti pienten asioiden sisäisesti suuri merkitys, jotta he voivat nähdä lasten tasolla avautuvan mielenkiintoisen maailman (Kalliala 2008, 263).

Pienten lasten ja kasvattajien välinen luottamuksellinen suhde luo perustan oppimiselle. Lapset oppivat ilon ja leikin kautta, jotka ovat tärkeä osa varhaiskasvatusta. Pienet lapset oppivat sosiaalisissa suhteissa, kun aikuinen on läsnä ja huolehtii lasten hyvinvoinnista. (Lindberg 2016, 47.) Tähän tarvitaan sensitiivisestä vuorovaikutusta, jota käyn läpi seuraavissa luvuissa.

2.2 Pienten lasten osallisuus

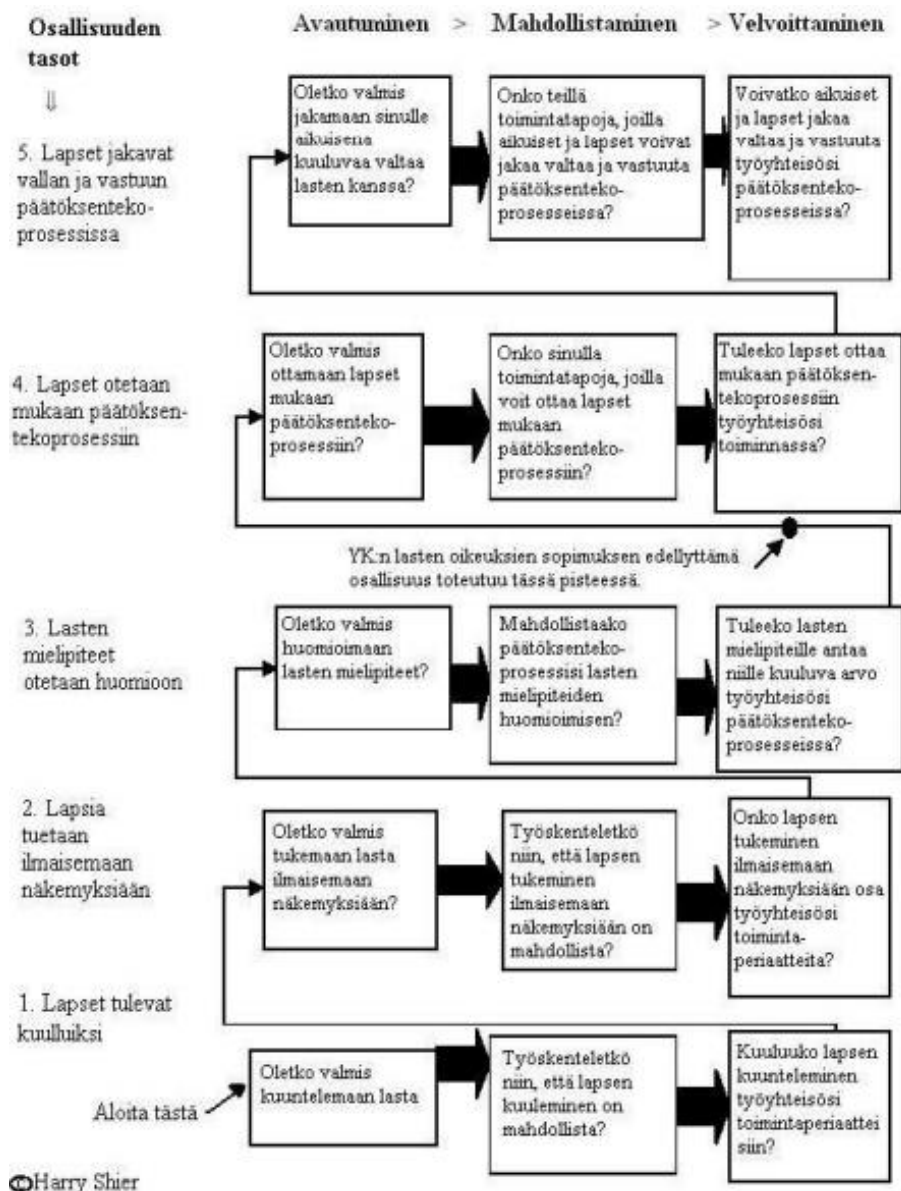
2.2.1 Lasten osallisuuden määrittäminen

Varhaiskasvatuksen tehtävä on tukea lasten aktiivisen ja vastuullisen osallistumisen ja vaikuttamisen taitoja, joiden perusta on yhteisön toimintaan osallistuminen sekä omiin vaikutusmahdollisuuksiin luottaminen. Näitä taitoja opetetaan lapsille arvostavalla kohtaamisella, heidän kuuntelemisellaan sekä aloitteisiin vastaamalla. Kun lapset kokevat olevansa osallisia ja kun he pääsevät vaikuttamaan, he muokkaavat käsitystä itsestään ja heidän itseluottamuksensa kasvaa. Lisäksi lapset oppivat sosiaalisia taitoja, jotka ovat yhteisössä toimimisessa tärkeitä. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 26–27.)

Osallisuutta määritellään eri tavoin eri tutkimuksissa. Kaikkia määrittelyitä yhdistää kuulluksi tuleminen, yhteisössä vaikuttaminen sekä tunne ja tietoisuus omasta osallisuudesta. Näiden lisäksi osallisuuteen liitetään vastuun ottaminen, tasa-arvoisuus, demokraattisuus, erilaisuuden hyväksyminen, avun saaminen ja osallistumisen vapaaehtoisuus. Osallisuuden toteutumiseen lapset tarvitsevat tietoa itsestä ja ympäristöstä. Lisäksi lapsilla tulee olla pääsy yhteisiin materiaaleihin. Tämä mahdollistetaan sillä, että välineet ja materiaalit ovat esillä ja niistä

kerrotaan lapsille esimerkiksi kuvin. Lapset kokevat päiväkodin toiminnan merkitykselliseksi, kun heillä on tunne omasta osallisuudestaan. (Turja 2011, 29 & 32.)

Shier (2001) on kehittänyt lasten osallisuuden tasomallin (kuvio 1) Hartin (1995) osallisuuden portaiden pohjalta. Hartin portaiden kolme ensimmäistä askelta ovat tapoja toimia lasten kanssa, mutta niillä portailla lasten osallisuus ei vielä toteudu. Nämä askelmat ovat manipulointi, koristaminen, eli esimerkiksi lapset esiintyvät niin sanotusti koristeena juhlassa, sekä näennäisyys, jossa lapsilta näennäisesti kysytään ajatuksia, mutta heidän erilaisia ilmaisutapojaan ei oteta huomioon. (Shier 2001, 109.) Shier (2001, 110) on jättänyt nämä kolme ensimmäistä portasta pois ja aloittaa tasot siitä, mikä tukee lasten osallisuutta.

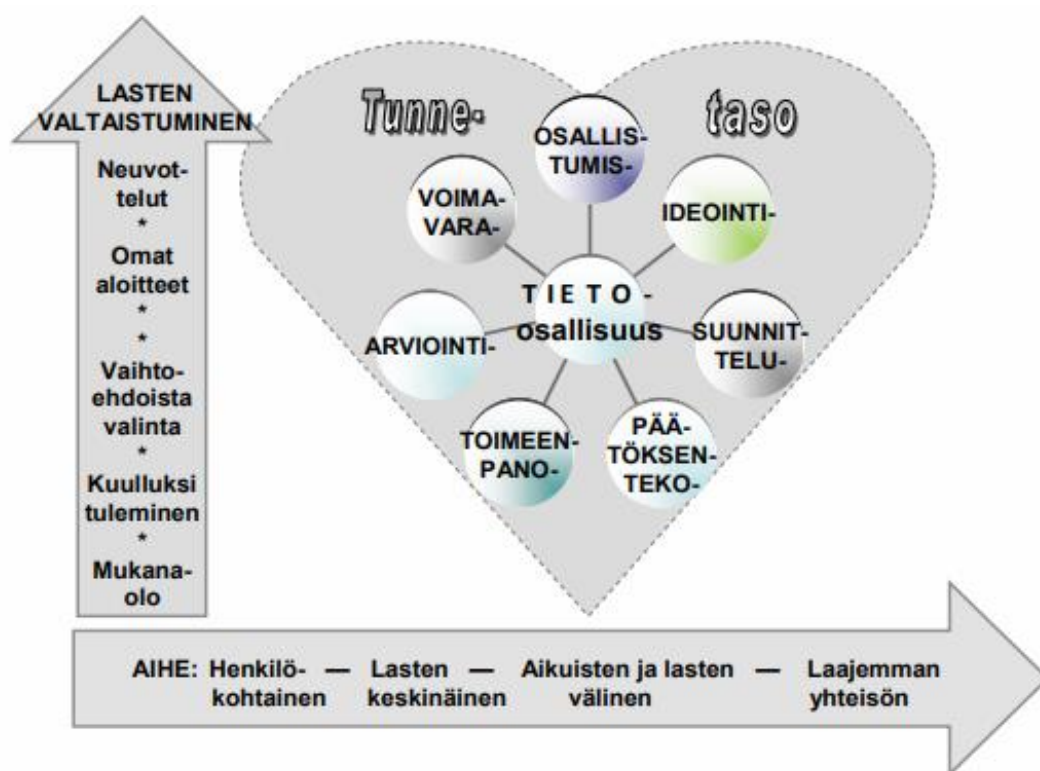
KUVIO 1. Osallisuuden tasomalli (Shier 2001, suom. Leinonen 2010, 21).

Shier on jakanut jokaisen tason kolmeen osaan: avautuminen, mahdollistaminen ja sitoutuminen. Kunkin tason jokaiseen osaan Shier on kehittänyt kasvattajille kysymykset, joiden avulla kasvattajat voivat pohtia omaa suhtautumista lasten osallisuuteen. Avautuminen tarkoittaa, että kasvattajat ovat valmiita toimimaan kyseisellä tasolla. Mahdollistaminen tapahtuu, kun tason toteutumisen edellyttävät tarpeet täytetään. Näitä tarpeita ovat taidot, tieto ja resurssit, kuten kasvattajien aika. Ensimmäinen osallisuuden taso lähtee lasten kuulemisesta. Lapset kuitenkin itse tekevät aloitteen tällä tasolla. Toisella tasolla kasvattajat tukevat lapsia mielipiteiden ilmaisussa. Seuraavaksi lasten mielipiteet vaikuttavat kasvattajien toiminnan suunnitteluun. Kun toimitaan neljännellä tasolla, lapset ovat mukana päätöksentekoprosessissa. Lapset ja aikuiset jakavat vallan ja vastuun päätöksenteossa viidennellä tasolla. Tällöin kasvattajat ovat toiminnan mahdollistajia ja lasten tukijoita. (Shier 2001, 110–115.)

Lasten oleminen mukana suunnittelussa voi tarkoittaa esimerkiksi lasten mielipiteiden kysymistä, lasten ideoiden huomioimista ja toteuttamista aikuisjohtoisesti tai lasten kanssa yhdessä ideointia ja ideoiden toteuttamista ilman aikuisten etukäteen päättämää toiminnan etenemistä. Nämä toimintatavat voidaan luokitella osallisuuden eri tasoilla, vaikka kaikissa tilanteissa kasvattajat voivat sanoa, että lapset ovat mukana suunnittelussa. (Venninen, Leinonen & Ojala 2010, 59)

Turja (2011) on luonut varhaiskasvatusta ajatellen osallisuuden mallin (kuvio 2), jossa tulee ilmi, kuinka moninainen asia lasten osallisuus on. Tässä mallissa osallisuuden perusulottuvuuksiksi nähdään lasten valtaistuminen sekä käsillä olevan aiheen laajuus. Lasten valtaistumisen skaala alkaa mukana olost ja kulkee kuuluksi tulemisen, valitsemisen ja omien aloitteiden kautta neuvotteluun sekä aikuisten ja lasten tasa-arvoiseen osallisuuteen. Asia, johon lapset ovat osallisia, voi olla henkilökohtainen, kuten käyvätkö he potalla vai wc-pöntöllä, mutta tavoitteena on, että lapset pääsevät osallisiksi yhteisön asioihin. Henkilökohtaisen ja laajan yhteisön osallisuuksien väliin asettuvat lasten keskinäiset asiat, kuten kaverisuhteet, sekä aikuisten ja lasten väliset asiat. Näiden perusulottuvuuksien lisäksi mallissa on huomioitu lasten tunne osallisuudesta sekä osallisuuden edellytyksenä oleva tieto-osallisuus. Tähän liittyvät myös mahdollisuudet osallistua ideointiin, suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin. (Turja 2011, 31–32.) Kun

lapset osallistuvat toiminnan suunnitteluun ja toteutukseen, he saavat kokemuksen päätöksenteosta ja vaikuttamisesta. Tällainen toiminta kehittää lasten taitoja ennakoida, asettua toisten asemaan sekä ottaa toisten näkemykset huomioon. (Venninen ym. 2010, 17.)

KUVIO 2. Turjan osallisuuden malli (Turja 2011, 32).

Toimijuus liittyy vahvasti osallisuuteen. Kumpulainen ym. (2010, 23) näkevät ihmisen aktiivisena toimijana, joka muokkaa ympäristöään niin sosiaalisesti kuin fyysisestikin. Leonardin (2016, 123) mukaan toimiminen on toimijuutta silloin, kun toiminnalla saadaan aikaan muutoksia. Toimijuuteen liittyvät yksilön valmiudet, itsenäisyys ja aktiivinen osallistuminen yhteisössä. Lasten kohdalla toimijuuteen vaikuttaa myös valtasuhde lasten ja aikuisten välillä. Aikuisilla on yleensä enemmän valtaa kuin lapsilla, jolloin lapsilla ei ole samoja mahdollisuuksia toimia. (Leonard 2016, 123 & 127.)

Lapset nähdään varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 21) aktiivisina toimijoina, jotka ovat luontaisesti uteliaita ja innostuneita oppimaan ja toistamaan asioita. Lasten toimijuus näkyy erityisesti leikeissä, koska leikeissä lapset muokkaavat ympäristöä ja luovat sisältöä. Toimijuus kuvataan yksilön ominaisuuksina

ja taitoina, joihin liittyvät aloitteellisuus, mielipiteiden esittämisen ja avun pyytämisen kyky, ideoiden luominen sekä tunne omaan oppimiseen ja oppimisympäristöön vaikuttamisesta. (Virkki 2016, 7.) Myös osallisuus ilmenee lapsilla eniten leikissä. Leikki on lapsille luontainen tapa toimia, jossa heidän on helppo tehdä aloitteita ja päätöksiä. Leikin nähdään mahdollistavan lasten osallisuus. (Venninen ym. 2010, 18–19.)

Toimijuuden lisäksi osallistuminen ja osallisuus ovat toisiaan lähellä olevia käsitteitä, mutta on hyvä muistaa, etteivät ne aina tarkoita samaa. Osallistumalla toimintaan lapsi on kasvattajan toiminnan kohde eikä toiminnan subjekti. Osallisuus on laajempi käsite, ja siihen liittyy mahdollisuus vaikuttaa itseä ja ryhmää koskevissa asioissa. Kasvattajat voivat mahdollistaa lasten osallisuutta, mutta se ei tarkoita toimintaan osallistumisen pakkoa. Toisaalta myös osallistuminen voi olla osallisuutta, koska mukana olo eli osallistuminen luo pohjaa syvemmälle osallisuudelle. (Turja 2017, 44–45.) Aluksi osallisuus voi olla myös ajatusten ja ideoiden kertomista, mutta osallisuuden ihanne on, että lapsella on mahdollisuus vaikuttaa toiminnan suunnitteluun, päätöksentekoon, toteuttamiseen ja arviointiin. (Turja 2011, 32.)

Lasten osallisuuden perustana on, että he voivat iloita itsestään ja tuntea olevansa tärkeitä omana itsenään. Tämä tunne lisääntyy kasvattajien hymystä, huomioimisesta sekä yhteisistä leikeistä ja keskusteluista. Lasten tarpeiden huomioiminen ja tyydyttäminen mahdollistavat lasten osallisuuden kasvamisen. Myös turvallisesti oppiminen edistää lasten osallisuutta. Lasten on tärkeä saada aikuisilta lohdutusta ja turvaa sekä mahdollisuus oppia uusia asioita. Osallisuus luo lapsille kokemuksen oman rohkeuden tuomista muutoksista. Lapsille tärkeä kokemus osallisuudesta on, kun rohkeasti oman itsensä ilmaisu saa aikaan hyödyllisiä asioita itselle ja toisille. (Venninen ym. 2010, 64.)

2.2.2 Kasvattaja tukemassa pienten lasten osallisuutta

Kasvattajilla on tärkeä asema lasten osallisuuden toteutumisessa, koska kasvattajien näkemykset lapsesta ja hänen kyvyistään määrittävät lasten mahdollisuus-

den osallisuuteen. Kasvattajat joko mahdollistavat tai estävät lasten aktiivisen toiminnan. (Turja & Vuorisalo 2017, 39–41.) Heillä on valta päättää, miten lasten mielipiteet ja näkemykset huomioidaan käytännössä (Turja 2011, 33). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018, 27) velvoittavat kasvattajia, ja niissä todetaan, että aikuisten on mahdollistettava kaikkien lasten osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet.

Venninen ym. (2010) ovat luoneet neljä kasvattajien toimintaan liittyvää kulmakiveä, joiden avulla osallisuus mahdollistuu päiväkodin arjen tilanteissa. Aluksi kasvattajien on luotava osallisuudelle myönteiset olosuhteet ja ilmapiiri. Kasvattajien on hankittava tietoa ja oltava kiinnostuneita lasten osallisuudesta sekä rakennettava oppimisympäristöä esimerkiksi rajaamalla tiloja ja asettamalla tavarat lasten ulottuville. Seuraava kulmakivi on tiedon kerääminen lapsista ja heidän maailmaansa sisälle pääseminen. Tässä on tärkeää, että aikuiset ovat läsnä ja keskittyneet lapsiin, jolloin lasten havainnointi ja heidän kanssaan keskustelu mahdollistuvat. Dokumentoimalla lapsista saadun tiedon kasvattajat pystyvät hyödyntämään sitä toiminnassa. Kolmas kulmakivi liittyy aikuisten kykyyn käyttää hyödyksi yhteisen toiminnan perustana tietoa, jota lapsista on kerätty. Lapsista saatavasta tiedosta kasvattajat tekevät tulkintoja, joita tarkastellaan ja joista tehdään johtopäätöksiä. Niitä käytetään yhteisen suunnittelun pohjana. Neljänneksi kasvattajien on osattava arvioida omaa toimintaansa, minkä pohjalta toimintaa kehitetään ja kokeillaan uusia tapoja. (Venninen ym. 2010, 47, 56 & 62.)

Turja (2011) muistuttaa, että muodollisten keinojen kehittäminen osallisuuden mahdollistamiseksi on tärkeää, mutta irrallisiin osallisuustapahtumiin, kuten lastenkokouksiin ja toivetauluihin, ei tulisi jäädä kiinni. Todellinen osallisuus tapahtuu, kun kasvattajien toimintaan juurtuu ajatus lasten osallisuudesta. Silloin osallisuus on mukana kaikessa arjessa tapahtuvassa toiminnassa. (Turja 2011, 33.)

Kuten jo aikaisemmin on käynyt ilmi, lasten ensimmäiset osallisuuden kokemukset perustuvat lasten kokemukseen omasta merkityksellisyydestään. Tähän lapset tarvitsevat kasvattajien tukea. Kasvattajien on tärkeä tukea ja auttaa lapsia, kun he kasvavat osallisuuteen omassa toiminnassaan. Aikuiset varmistavat, etteivät lapset jää oman onnensa nojaan. Lasten kasvaessa kasvattajien on osat-

tava antaa jokaiselle lapselle juuri sopivasti vapautta ja mahdollisuuksia. Omatoimisuus nimittäin lisää lasten osallisuutta. Kasvattajien tulee antaa erityisesti pienille lapsille aikaa ja tilaa harjoitella arjen perustaitoja, jotta heidän osallisuutensa pääsee kasvamaan. Jos aikuiset ohjaavat lapsia tiukasti, lapset eivät saa mahdollisuuksia oppia turvallisissa olosuhteissa vastaamaan itsestään. (Venninen ym. 2010, 63–64.) Lasten tukeminen ja auttaminen juuri sopivasti vaativat kasvattajilta herkkyyttä huomata lasten omat ilmaisutavat. Kasvattajien tulee osata käyttää kommunikoinnissa lapsille ominaisia tapoja (Turja 2011, 30).

Lasten ideat siitä, mitä päiväkodissa voitaisiin tehdä, ovat spontaaneita, koska he elävät hetkessä. Näiden ideoiden huomioiminen ja lapsille vapauden antaminen pienissä arjen tilanteissa on lasten valtaistamista. (Holkeri-Rinkinen 2009, 227.) Kasvattajilta vaaditaan valmiutta muuttaa omaa toimintaa spontaanisti havaintojen ja lasten ehdotusten perusteella (Venninen ym. 2010 49). Osallisuus ei kuitenkaan tarkoita jokaisen lapsen kaikkien toiveiden toteuttamista, vaan se on yhteisöllistä toimintaa, jossa jokaisella ryhmän jäsenellä, niin lapsilla kuin aikuisillakin, on mahdollisuus ilmaista näkemyksiään ja kaikilla on samalla myös velvollisuus kuunnella toisia (Turja 2017, 45). Osallisuuden toteutuessa yhteisön kaikki jäsenet toimivat yhdessä omalla tavallaan. Jokaisen tapa tuoda asioita esille otetaan huomioon. Yhdessä toimiminen on päivittäisten askareiden hoitamista niin, että lapset ovat mukana tekemisessä. Kasvattajien tehtävä on rikastuttaa toimintaa. (Venninen ym. 2010, 17 & 50.)

Yhteisöllisyys on tärkeää osallisuuden mahdollistamisen kannalta. Yhteisössä vallitsevalla ilmapiirillä, jonka kasvattajat luovat, on vaikutusta lasten osallisuuteen. (Venninen ym. 2010, 56.) Lapsille juuri yhteisöön kuulumisen kokemus on tärkeää, koska se edistää heidän oppimistaan ja osallisuuttaan. Sekä lapset että aikuiset oppivat varhaiskasvatusyhteisössä, jossa on tilaa erilaisille mielipiteille ja tunteille. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 22 & 29.) Osallisuuden mahdollistava yhteisö rakentuu yhdessä opetellen, kaikkia kuunnellen ja yhdessä sopien (Eskel & Marttila 2013, 77). Osallisuutta tukeva yhteisö luopuu tiukoista rutiineista antaen tilaa uudentlaisille mahdollisuuksille. Yhteisö muuttuu ja kehittyy riippuen sen jäsenten, erityisesti lasten, tarpeista. (Venninen ym. 2010, 18.)

Kasvattajat lisäävät lasten osallisuutta ottamalla huomioon, että lapsi on päiväkodin lisäksi osa kotia, kaveriporukkaa ja ympäröivää yhteiskuntaa sekä niiden tapahtumia. Näin aikuiset ja lapset oppivat tulkitsemaan maailmaa yhteisesti. Kasvattajien tulee kunnioittaa ja kuunnella lapsia sekä kiinnostua lasten maailmasta aina uudestaan, koska näiden asioiden varaan lasten osallisuus rakentuu. (Venninen ym. 2010, 64.)

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 20) kerrotaan, että ”jokaisella lapsella on oikeus tulla kuulluksi, nähdyksi, huomioon otetuksi ja ymmärretyksi omana itsenään sekä yhteisönsä jäsenenä.” Pienten lasten aloitteet ovat tunteiden ilmaisua ja kehon viestejä, harvemmin pienet lapset ilmaisevat itseään vain puheella. Kasvattajien on huomattava myös nämä tavat, jotta pienimmätkin pääsevät kokemaan osallisuutta. (Venninen ym. 2010, 48.)

Koska osallisuus on pääasiassa tunne, pienten lasten mukana oleminen voi tuottaa heille osallisuuden kokemuksen. Kokemus tulee siitä, että tilanteeseen liittyy vuorovaikutusta, joka osoittaa lasten olevan tärkeä osa yhteisöä ja heihin luotetaan yhteisössä. Osallisuus on siis muutakin kuin näkyvää toimijuutta, koska merkityksellistä on lasten tunnetason kokemus omasta osallisuudestaan. (Turja 2011, 30–32.)

Lasten osallisuuden tukeminen on paljon kiinni siitä, mihin aikuiset kiinnittävät huomiota. Kun perushoittoon liittyviin tilanteisiin ja niiden tuomiin mahdollisuuksiin kiinnitetään huomiota, lasten osallisuus kasvaa. Perushoitotilanteet vievät paljon aikaa päivistä, jolloin niissä osallisuuden lisääminen tuo päiviin paljon lisää osallisuutta. (Venninen ym. 2010, 57.) Koska pienten lasten kohdalla perushoitotilanteet korostuvat, heidän osallisuuttaan pystytään siis tukemaan, kun nähdään perushoitotilanteet lasten osallisuuden kannalta tärkeinä hetkinä. Pienten lasten kanssa aikuisen on myös osattava nähdä, mihin lapsen kiinnostus on suuntautunut, ja jatkaa toimintaa siitä. Aikuinen ei voi tukeutua vain etukäteissuunnitteluun ja ohjattuun toimintaan. Aikuisen on tunnistettava arjessa hetket, jotka ovat otollisia pedagogiikalle. (Kalliala 2008, 261.) Juuri arkiset vuorovaikutustilanteet ovat pienten lasten kanssa osallisuuden alku. Niissä kuulluksi tulemisen ja vaikuttamisen kokemukset itselle tärkeissä asioissa ovat konkreettisia kokemuksia, joista osallisuus lähtee rakentumaan. (Turja 2017, 46.)

2.3 Pienten lasten osallisuutta tukeva vuorovaikutus

2.3.1 Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa

Vuorovaikutus on kahden tai useamman ihmisen välistä kommunikaatiota puheella, elein ja ilmein (Väestöliitto 2019). Vuorovaikutuksen voi jakaa verbaaliseen, eli sanallisiin viesteihin, ja nonverbaaliseen, eli sanattomiin viesteihin, johon kuuluvat muun muassa ilmeet, äänenpainot ja kehon asento. Erityisesti pienten lasten kanssa vuorovaikutuksessa nonverbaaliset viestit korostuvat, koska lapset tulkitsevat vuorovaikutustilanteita kokonaisvaltaisemmin kuin aikuiset. (Ahonen 2017, 59.) Vuoden ikäinen lapsi tekee aloitteita vuorovaikutukseen muun muassa osoittamalla ja näyttämällä. Verbaalinen kommunikaatio kehittyy lapsilla toisen ikävuoden tienoilla, ja vielä senkin jälkeen lapsi tukeutuu aikuisen ilme- ja elekieleen, kun hän hakee luottamusta ja tukea rauhoittumiseen. Kaksi- kolmevuotiaille tyypillinen voimakas oman tahdon näyttäminen vuorovaikutuksessa kuuluu lapsen minäkuvan kehittymiseen ja oivallukseen omasta vaikutuksesta maailmaan. (Salo 2012, 91 & 95.)

Lasten ensimmäisten vuosien vuorovaikutuksella vanhempiin, sisaruksiin, varhaiskasvatukseen aikuisiin ja muihin lapsiin on suuri vaikutus lapsen kasvuun ja kehitykseen. Lasten ruumiintoiminnot, tunnekokemukset ja toimintatavat muodostuvat varhaisessa vuorovaikutuksessa, koska läheisten ihmissuhteiden tunneilmapiiri muokkaa lasten kehittyviä kehon järjestelmiä ja aivoja vahvasti varhaisina vuosina. (Kanninen & Sigfrids 2012, 27.) Lapset oppivat läheisissä ihmissuhteissa myös itse vuorovaikutustaitoja, joilla on ihmisten elämässä suuri merkitys. Ahonen (2017, 60) kirjoittaa, että ajatusten, tunteiden ja kokemusten ilmaiseminen vuorovaikutuksessa edistää ihmisen ymmärretyksi tulemistä ja toisten ymmärtämistä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 25) itsensä ilmaisuus ja muiden ymmärtäminen nähdään merkityksellisenä lasten identiteetille, toimintakyvylle ja hyvinvoinnille. Vuorovaikutus kasvattajien ja lasten välillä sekä lasten kesken on myös kielen kehityksen, ajattelun ja leikkitaitojen perustana (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 39).

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden keskeisen oppimiskäsityksen mukaan lapset oppivat, kasvavat ja kehittyvät vuorovaikutuksessa ihmisten ja lähiympäristön kanssa. Näin ollen varhaiskasvatus tapahtuu vuorovaikutuksessa kasvattajien, muiden lasten ja ympäristön välillä. Myös hyvä hoito ja huolenpito perustuu kunnioittavalle vuorovaikutukselle, johon liittyy myös myönteinen kosketus ja läheisyys (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 21–23). Hyvän hoidon takaavaan vuorovaikutukseen sisältyy myös kasvattajien sensitiivisyys, ennakointi, empatia ja hellyys (Kanninen ja Sigfrids 2012, 65). Päiväkotien pienimmät lapset tarvitsevat hoitoa eniten, joten alle kolmevuotiaiden varhaiskasvatuksen keskiössä on juuri edellä mainittu vuorovaikutus tukemassa lapsen kasvua.

Päiväkodissa vuorovaikutus on suurelta osin sanatonta, esimerkiksi katseita, hymyä, naurua, kosketuksia ja eleitä. Tämä on mahdollista, kun kasvattajat ja lapset tuntevat toisensa hyvin, jolloin toisen toimintatavat ja eleet on helppo ymmärtää. (Räsänen 2016, 78.) Kasvattajien on tärkeä luoda jokaiselle lapselle tilaa kertoa asioita heille luontaisella tavalla. Pienimpien lasten ilmaisu on huomattavissa heidän kehostaan ja ilmeistään. (Venninen ym. 2010, 17.) Kasvattajan tehtävä on osata tulkita ne ja reagoida niihin lapsille sopivalla tavalla. Jokainen lapsi nimittäin osaa tehdä vuorovaikutusaloitteita elein, ääntelyin ja ilmein. (Turja 2011, 32.)

Hyvä vuorovaikutus vahvistaa lasten ja kasvattajien välistä yhteyttä (Holkeri-Rinkinen 2009, 219). Hyvän vuorovaikutussuhteen rakentumiseen tarvitaan aikaa. Kun kasvattajat luovat lapsiin hyvää vuorovaikutussuhdetta, heidän tulee olla uteliaita ja kiinnostuneita sekä ottaa huomioon lasten tapa nähdä ja ymmärtää maailmaa. Tämä tarkoittaa, että kasvattajat luovat lapsille turvaa miettimällä, mitä on lapsen käytöksen taustalla. (Kanninen & Sigfrids 2012, 60.) Turvallisuus muodostuu myös kasvattajien taidoista tukea ja olla vuorovaikutuksessa lasten kanssa juuri oikeissa hetkissä. (Kalliala 2008, 116–117.) Oikea-aikainen läsnäolo, rohkaiseminen ja ohjaaminen onnistuu, kun kasvattajat tunnistavat lasten lähikehityksen vyöhykkeet (Kanninen ja Sigfrids 2012, 59).

Lapset hakeutuvat päiväkodissa vuorovaikutukseen kasvattajien kanssa, kun he tarvitsevat apua, ohjeita tai haluavat jakaa itselle tärkeän asian, heillä on jotakin kysyttävää tai he kaipaavat turvaa (Holkeri-Rinkinen 2009, 214 & Räsänen 2016,

43). Aikuisten vuorovaikutusaloitteet liittyvät päiväkodissa lapsille tärkeistä asioista jutteluun, leikistä kysymiseen, lasten leikkiin osallistumiseen, lasten auttamiseen sekä pyyntöihin ja ohjeistuksiin. Käskemistä ja kieltämistä tapahtuu vaaratilanteissa ja lasten rikkoessa sääntöjä. (Räsänen 2016, 51.)

Kasvattajien asenne ja suhtautuminen on perusta vuorovaikutusmahdollisuuksille, vaikka myös lapsi vaikuttaa tilanteeseen, koska vuorovaikutus on kaksisuuntaista (Räsänen 2016, 72). Kasvattajilla on lapsia enemmän valtaa vuorovaikutussuhteessa. He päättävät, milloin ovat valmiita vuorovaikutukseen. Lasten aloitteisiin vastaaminen on kasvattajien päätettävissä. Lapsilla on harvoin päätösvaltaa siihen, vastaavatko he aikuisten aloitteisiin, koska kasvattajat vaativat lapsilta usein edes jonkinlaisen vastauksen itselleen. Aikuisten on hyvä tiedostaa asia, jotta he voivat käyttää valtaansa lapsia tukevalla tavalla. Kasvattajilta vaaditaan ammattitaitoa huomata tilanteet, jotka ovat niin aikuisen kuin lapsenkin kannalta otollisia pidemmälle vuorovaikutukselle hehtisessä päiväkotiarjessa. (Holkeri-Rinkinen 2009, 216–218 & 224.)

Vuorovaikutuksen onnistuminen on pitkälti kasvattajien vastuulla. He voivat edistää vuorovaikutusta kärsivällisyydellä, aidolla läsnäololla, heittäytymisellä, lapsilähtöisyydellä ja lasten tuntemisella. Myös lasten kuuntelutaidot ja toisten kunnioittaminen edistävät vuorovaikutuksen toteutumista. Päiväkodissa lasten ja kasvattajien välisen vuorovaikutuksen haastaa kasvattajien kiire, epäaktiivisuus, lasten asioiden väheksyminen ja lasten yli puhuminen. Myös lapsen ylivilkkaus tai omissa oloissa viihtyminen luo vuorovaikutuksen syntymiselle haasteita. (Räsänen 2016, 73.)

Koska aikuisten ja lasten välinen vuorovaikutus on osa kaikkea päiväkodin toimintaa, kunnioittavalla tai välinpitämättömällä vuorovaikutuksella luodaan päiväkodin yleinen ilmapiiri (Kalliala 2008, 11). Aikuisten pienillä valinnoilla siitä, jatkavatko sitä, mitä olivat tekemässä, vai pysähtyvätkö lasten vuorovaikutusaloitteen äärelle, on suuri merkitys siihen, millaiseksi vuorovaikutus kasvattajien ja lasten välillä jatkossa kehittyy. Vuorovaikutus on paljon valintojen tekemistä siitä, miten kasvattajat tilanteisiin reagoivat ja kenen aloitteisiin he vastaavat. Pieniä valintoja ovat myös kasvattajien käyttämä äänensävy ja tapa, jolla he määräävät tai kehottavat lapsia toimimaan tietyllä tavalla. Ilmapiiri vaihtuu paljon riippuen siitä,

sanovatko kasvattajat asian leppoisasti vai kärkevästi. Kasvattajat pystyvät pehmentämään ilmaisujaan äänenpainoilla, tauoilla, perustelemalla sekä huumorilla ja kielikuvilla. (Holkeri-Rinkinen 2009, 231–232.)

2.3.2 Pienten lasten osallisuutta edistävät vuorovaikutuksen tavat

Kasvattajien tapa olla vuorovaikutuksessa pienten lasten kanssa joko edistää tai estää lasten oppimista, koska erityisesti alle 3-vuotiaiden kanssa pedagogiikka perustuu vuorovaikutukseen (Lindberg 2016, 47). Kasvattajien ja lasten jokapäiväisissä vuorovaikutustilanteissa ja kohtaamisissa luodaan myös edellytykset lasten osallisuudelle tai estetään se (Leinonen 2014, 17). Osallisuuden toteutuminen liittyy vuorovaikutuksen laatuun sekä kasvattajien ja lasten välisiin suhteisiin. Kun vuorovaikutuksella edistetään lasten osallisuutta, se on tasavertaista, jolloin lasten on mahdollista osallistua toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon yhdessä kasvattajien kanssa. (Virkki 2016, 11.)

Lasten kunnioittaminen ja lapsiin luottaminen ovat perusta osallisuudelle, koska arvostavalla kohtaamisella, lasten kuuntelemisella ja heidän aloitteisiinsa vastaamalla kasvattajat vahvistavat lasten osallisuuden ja vaikuttamisen taitoja (Venninen ym. 2010, 64; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 27). Kasvattajat viestivät lapsille kunnioitusta ja luottamusta olemalla ystävällisiä ja kohteliaita sekä osallistumalla lasten luomiin leikkeihin. Kun varhaiskasvatusta tarkastellaan vuorovaikutuksen näkökulmasta, tärkeäksi muodostuu se, miten asioita tehdään eikä niinkään se, mitä tehdään. Vuorovaikutus luo tekemiseen merkityksellisyttä. (Holkeri-Rinkinen 2009, 224.)

Myönteinen palaute lasten toiminnasta tukee lasten myönteistä kokemusta itsestään sekä osoittaa arvostamista (Holkeri-Rinkinen 2009, 223). Myös varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 31) ja Ahosen (2015, 175) tutkimuksessa kannustavan vuorovaikutuksen ja positiivisen palautteen nähdään tukevan lapsen oman identiteetin ja itsetunnon kehittymistä. Lasten hyvä itsetunto on edellytys sille, että lapsilla on rohkeutta ilmaista omat ajatukset ja olla siten osallisina yhteisössään (Venninen ym. 2010, 64).

Laadukkaan varhaiskasvatuksen ehto on sensitiiviset kasvattajat (Kalliala 2008, 262). Sensitiivisyys on kykyä reagoida lapsiin tunnekielellä, joka ilmenee kasvattajista, kun he ilmaisevat aitoja positiivisia tunteita lapsille. Kasvattajien sensitiivisyys näkyy myös tavassa osoittaa lapsille lämpöä ja kiintymystä. Lasten kokemusten ja tunteiden arvostuksen osoittaminen näkyy kasvattajien puheessa, äänenpainoissa, eleissä ja ilmeissä. Nonverbaalisten viestien lisäksi sensitiivisessä vuorovaikutuksessa on keskeistä aikuisten sitoutuminen lasten ohjaamiseen. (Ahonen 2015, 89; Korhonen 2016, 36; Salo 2012, 92.) Sensitiiviset aikuiset osaavat antaa lapsille myös tilaa leikkiä yksin tai vertaisten kanssa. Aikuiset käyttävät havaintojaan tässä hyväksi eivätkä ole vain välinpitämättömiä. (Kalliala 2008, 262.)

Kasvattajien ja lasten välisessä vuorovaikutuksessa ja yhdessä tekemisessä tapahtuu pedagoginen toiminta (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 36). Pedagogisen vuorovaikutuksen perusta on havainnointi. Kasvattajien pedagoginen vuorovaikutus on hyvää, kun he ovat sitoutuneet vuorovaikutukseen ja osaavat tarttua lasten kiinnostuksen kohteisiin. Erityisesti alle kolmevuotiaiden kanssa kasvattajat eivät voi suunnitella kaikkea etukäteen; ulkoa löytyviä ötököitä tai pilvien liikettä. Kun kasvattajat menevät mukaan lasten ihmettelyyn, iloon ja leikkiin, he arvostavat lasten havaintoja ja leikkiä. Sitoutuneet kasvattajat saavat lapset innostumaan, kun he eläytyvät, innostuvat ja ihailevat. Tällainen vuorovaikutus antaa lapsille tilaa oppia ilman paineita ja heidän on helppo nauttia tällaisista hetkistä. (Kalliala 2008, 261–263.)

Lapset tulevat myös näkyviksi, kun kasvattajat sitoutuvat vuorovaikutukseen. Sitoutuminen auttaa myös ymmärtämään lapsia paremmin. (Kalliala 2008, 261–263.) Lasten näkeminen ja heidän ymmärtämisensä luovat lapsille tunteen, että he ovat tärkeitä ja heidän ajatuksillaan on merkitystä. Tämä luo perustaa osallisuudella. (Venninen ym. 2010, 64.) Aikuisen sitoutuneisuutta vaaditaan myös Shierin (2001) osallisuuden mallin jokaisen tason kolmannen portaan toteutumiseen.

Sitoutuneet kasvattajat ovat sensitiivisiä, luovat tilaa lasten autonomialle sekä aktivoivat lapsia sopivassa määrin. Sitoutuneiden kasvattajien sensitiivisyys ilme-

nee aikuisten kyvyssä tunnistaa lasten tunnetiloja sekä lasten rohkaisussa ja tarpeiden tunnistamisessa. Tämä vahvistaa lasten emotionaalista hyvinvointia ja sitä kautta rohkaisee lapsia tutkimaan ja sitoutumaan toimintaan. Lasten sanattomien ja sanallisten aloitteiden ja aikomusten tunnistaminen auttavat aikuisia ymmärtämään hetket, jolloin on aika tukea ja rikastuttaa lasten toimintaa ja milloin on tärkeää antaa lapsille tilaa toimia itsenäisesti. (Kalliala 2008, 68 & 78.) Sensitiivinen kohtaaminen sekä myönteiset kokemukset kuulluksi ja nähdyksi tulemisestä vahvistavat lasten osallisuutta (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018, 30).

Lasten autonomian ja aktivoinnin tarve on tilannesidonnaista. Autonomiaan liittyy valintojen ja kokeilun mahdollistaminen sekä lasten tukeminen aloitteellisuudessa ja neuvottelussa. Aktivoivat aikuiset laajentavat ja rikastuttavat lasten toimintaa, tukevat lasten omaa ajattelua ja keskustelua sekä motivoivat lapsia. Sopiva aktivointi vaatii lasten sopivaa autonomiaa, koska lasten omat valinnat aktivoivat lapsia toimimaan. Sensitiivisyys auttaa lasten aktivoinnissa ja sopivassa autonomian määrässä. Lasten innostaminen ja heidän toimintansa rikastuttaminen vaativat kasvattajilta sensitiivisyyttä. Aikuisten taidot elää hetkessä ja jatkaa toimintaa lapsia kiinnostavista asioista vaativat herkkyyttä huomata ja ymmärtää lasten sanattomat ja sanalliset viestit. (Kalliala 2008, 78–79 & 263.)

Sensitiiviset ja aktiiviset aikuiset ovat lasten lähellä sekä konkreettisesti että mielikuvien tasolla. Läsnäololla ja lasten leikkikutsuun vastaamalla aikuiset viestivät lapsille, että he ja heidän leikkinsä ovat tärkeitä. (Kalliala 2008, 261.) Osallisuuden perusta luodaan tälle kokemukselle (Venninen ym. 2010, 17).

Eryteisesti varhaiskasvatuksessa Sheirin (2001) osallisuuden tasojen toteutuminen vaatii vuorovaikutusta. Aikuisten on sitouduttava lasten kuuntelemiseen, koska osallisuuden toteutuessa aikuiset kysyvät ja havainnoivat lasten näkökulmia sekä keskustelevat niistä riippumatta siitä, ilmaisevatko lapset itseään puhumalla. Varhaiskasvatuksessa osallisuuden tukeminen vaatii aikuisilta oman vallan valjastamista vuorovaikutukseen, jossa he neuvottelevat ja keskustelevat päätöksistään ja niiden syistä avoimesti lapsille. (Leinonen 2014, 25.)

3 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS

3.1 Opinnäytetyön tarkoitus, tavoite ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkielman tehtävänä on kartoittaa kasvattajien näkemyksiä alle 3-vuotiaiden osallisuudesta sekä selvittää, millainen vuorovaikutus tukee tai estää pienten lasten osallisuutta. Tavoitteena on tuoda näkyväksi kasvattajien ajatuksia alle 3-vuotiaiden osallisuudesta sekä siihen liittyvästä vuorovaikutuksesta. Näin pyrin luomaan tietoa pienten lasten osallisuudesta ja sen mahdollistamisesta päiväkotiarjessa.

Tutkimuskysymykset:

1. Millaista pienten lasten osallisuus on päiväkotiarjessa kasvattajien kertomana?
2. Miten vuorovaikutus ilmenee kasvattajien kertomuksissa osallisuudesta?

Ensimmäisellä kysymyksellä on tarkoitus saada selville, millaista on alle 3–vuotiaiden lasten päiväkotiarjessa, kun heidän osallisuuttaan tuetaan. Tarkoitus on myös verrata osallisuuden arkea siihen, kun lasten osallisuutta ei huomioida arjessa. Toisen kysymyksen tarkoitus on selvittää vuorovaikutuksen piirteitä, jotka ovat olennaisia pienten lasten osallisuuden toteutumisessa.

3.2 Tutkimusmenetelmät ja aineiston kerääminen

Käytin opinnäytetyössä kahta eri aineistonkeruumenetelmää. Eläytymismenetelmä oli pääasiallinen aineistonkeruumenetelmä ja sitä tuki ryhmäkeskustelu, joka käytiin eläytymistarinoiden kirjoittamisen jälkeen. Eläytymismenetelmässä vastaajille annetaan niin sanottu kehyskertomus, joka on pieni orientoiva kertomus aiheeseen. Vastaajat eläytyvät kehyskertomuksen tilanteeseen, ja kirjoittavat tilanteen tapahtumista omien kokemusten ja tietojen pohjalta. Vastaajat pysyvät käyttämään vastauksissa ajattelua, pohdintaa ja kirjoittamista, eikä vastauksen tarvitse kuvata todellisuutta. Kehyskertomuksia on tutkimuksissa kahdesta

neljään, ja niissä muutetaan yhtä tekijää, jolloin voidaan selvittää, miten tämä kyseinen tekijä vaikuttaa tutkittavaan asiaan. (Eskola, Karayilan, Kaski, Lehto ym. 2017, 267.) Kertomukset eivät siis kerro, millaista arki erilaisissa päiväkotiryhmissä todella on, koska niiden ei tarvitse kertoa todellisuudesta. Niiden kirjoittamiseen käytetään mielikuvitusta, tietoa ja kokemuksia sekaisin.

Käytin kahta kehyskertomusta (taulukko 1), joista toisessa osallisuus toteutuu (Kehyskertomus 1) ja toisessa se ei ole osa ryhmän toimintakulttuuria (Kehyskertomus 2). Näin pyrin saamaan selville, millaista päiväkotiryhmien arki voi olla riippuen siitä, keskittyvätkö aikuiset lasten osallisuuden tukemiseen vai eivät. Tarkoitukseni oli löytää vastaus myös siihen, miten aikuisten vuorovaikutustavat vaikuttavat osallisuuden toteutumiseen. Kehyskertomusten laatiminen lähti liikkeelle tutkimuskysymyksistä ja siitä, miten saisin niihin parhaiten vastauksen. Vaihtoehtoina oli yksittäisen lapsen päivän ja vuorovaikutustilanteiden kuvaaminen iän ollessa muuttuva tekijä, mutta lopulta päädyin koko ryhmän päivää kuvaavaan kertomukseen, jotta lasten kehitystaso ei olisi sitoisi kirjoittajia vaan kasvattajat pysyvät kirjoittamaan sekä 1- että 2-vuotiaista. Muuttuvaksi tekijäksi valitsin osallisuuden toteutumisen osana ryhmän toimintakulttuuria, jotta voin tarkastella, mitkä asiat ovat kasvattajien mielestä tärkeitä alle 3-vuotiaiden osallisuudessa ja miten aikuisten vuorovaikutustavat muuttuvat osallisuuteen nähden.

Kehyskertomus 1	Kehyskertomus 2
Kuvittele, että olet kasvattajana alle 3-vuotiaiden ryhmässä. Ryhmän toimintakulttuurissa keskeistä on lasten osallisuus. Kirjoita ryhmän päivästä ja sen aikana tapahtuvista vuorovaikutustilanteista kasvattajien ja lasten välillä. Kerro myös, mitkä asiat ovat edistäneet osallisuuskulttuurin toteutumista kyseisessä ryhmässä.	Kuvittele, että olet kasvattajana alle 3-vuotiaiden ryhmässä. Ryhmän toimintakulttuurissa ei huomioida lasten osallisuutta. Kirjoita ryhmän päivästä ja sen aikana tapahtuvista vuorovaikutustilanteista kasvattajien ja lasten välillä. Kerro myös, mitkä asiat ovat estäneet osallisuuskulttuurin toteutumista kyseisessä ryhmässä.

TAULUKKO 1. Kehyskertomukset

Kirjoittaminen ei ole kaikille kasvattajille ominaisin tapa ilmaista ajatuksia, joten eläytymismenetelmän lisäksi käytin myös ryhmäkeskustelua aineiston keräämiseen. Tämän päätin vasta kerätessäni osallisuuskertomuksia, koska kasvattajien puheista kävi ilmi, ettei kirjoittaminen juuri sillä hetkellä sujunut kaikilta. Ryhmäkeskustelussa tavoitteena on saada ryhmä keskustelemaan tietyistä aiheista keskustelun vetäjän tuoden eri teemoja mukaan keskusteluun (Valtonen 2005). Keskustelu eteni pääosin omalla painollaan. Annoin kasvattajien keskustella keskenään opinnäytetyöni aiheesta vapaasti. Välillä kysyin jonkin tarkentavan kysymyksen ja hiljaisina hetkinä annoin aiheeseen jonkin uuden näkökulman, josta lähteä keskustelemaan.

Kohdejoukoksi valitsin pirkanmaalaisen varhaiskasvatusyksikön, jossa osallisuutta on kehitetty jo vuosia. Yksikön kasvattajilla on siis laaja käsitys osallisuuden liittyvistä kysymyksistä. Kaikki yksikön kuusi ryhmää ovat sisarusryhmiä eli ryhmissä on 1–5-vuotiaita lapsia, joten kaikilla kasvattajilla on kokemusta pienten lasten kanssa toimimisesta. Keräsin aineiston yksikön peda- ja hoitotiimien kokouksissa eli yksikön kaikkien varhaiskasvatuksen opettajien ja lastenhoitajien kuukausittaisissa erillisissä palaverissa. Näin kirjoittaminen oli osa kasvattajien työaikaa ja yksikön johtaja kannusti kasvattajia tiimien alussa keskittymään vastaamiseen. Nämä asiat mahdollisesti vaikuttivat kasvattajien kirjoittamisen motivaatioon. Osallistuin molempien tiimien kokouksiin marraskuun 2019 puolivälissä. Peda-tiimiin osallistui seitsemän varhaiskasvatuksen opettajaa sekä yksikön johtaja keskustelun lopuksi. Hoitotiimissä oli paikalla yhdeksän lastenhoitajaa. Molemmissa tiimeissä jaoin kehyskertomukset sattumanvaraisesti niin, että jokainen kirjoitti vain yhden kertomuksen.

Jokaiselle kasvattajalle olin tulostanut kehyskertomuksen omalle paperille, johon he myös kirjoittivat kertomuksensa. Vastauspaperissa ei ollut viivoja, koska näin jokaisen oli helppo kirjoittaa tarinansa omalla käsialallaan. Annoin kasvattajille ohjeet kehyskertomuksista ja kirjoittamisesta suullisesti sekä vastasin esiin nouseviin kysymyksiin. Pyrin ohjeistuksessa tuomaan ilmi, ettei tilanteiden tarvitse olla todellisia eikä kirjoittamisen kielioppia tai kieliasua tarvitse miettiä, vaan tärkeintä on sisältö. Annoin molemmissa tiimeissä aluksi 20 minuuttia aikaa kirjoittamiselle, jonka jälkeen peda-tiimissä käytettiin vielä viisi minuuttia, jotta jokainen

sai tarinan valmiiksi. Hoitotiimissä aikaa käytettiin yhteensä puoli tuntia. Kirjoittamisen jälkeen ryhmäkeskustelulle oli aikaa noin 15 minuuttia. Kysyin tarkentavia kysymyksiä, mutta annoin keskustelun myös edetä omalla painollaan, sillä kasvattajilla oli paljon ajatuksia aiheesta. Nauhoitin keskustelut.

Yhteensä sain vastauksia 1. kehyskertomukseen kahdeksan ja 2. kehyskertomukseen seitsemän. Eläytymismenettelmissä usein 15–25 vastausta on määrä, jonka jälkeen vastauksissa alkaa olemaan toistoa (Eskola ym. 2017, 285). Lyhimät vastaukset olivat hiukan alle yhden sivun ja pisimmät vastaukset täyttivät A4-paperin molemmat puolet. Kaikkien vastausten yhteispituus yhteensä on vähän yli 4000 sanaa, joka on muihin saman menetelmän tutkimuksiin verraten hyvä määrä. Aineiston laajuus on opinnäytetyön laajuutta ajatellen hyvä ja niistä saa yleisen käsityksen kasvattajien näkemyksistä aiheeseen. Mielenkiintoista olisi voinut olla hankkia aineistoa myös toisesta päiväkodista, jolloin kertomuksista olisi voinut löytyä enemmän vaihtelua.

3.3 Aineiston analyysi

Analysoin aineistoani teorialähtöisellä sisällönanalyysillä, jossa teoriasta muodostettujen käsitteiden alle kerätään aineistosta löytyviä asioita (Tuomi & Sarajärvi 2018, 129). Tein analyysin teorialähtöisesti, koska osallisuudesta ja vuorovaikutuksesta on jo paljon tutkimustietoa, joten vertasin kasvattajien ajatuksia olemassa olevaan tietoon. Ennen analyysiä perehdyin osallisuuden ja vuorovaikutuksen teoriaan tutkimuksen ja kirjallisuuden avulla. Teorian perusteella valitsin osallisuuteen liittyviksi yläkäsitteiksi lasten kuulluksi tulemisen ja tekemiseen vaikuttamisen. Kolmantena keskeisenä alueena ovat tunne- ja tieto-osallisuus. (Turja 2011, 29.) Näistä ei kuitenkaan ollut aineistossa mainintoja, joten kolmanneksi yläkäsitteeksi valikoitui aineistoa ja teoriaa tutkiessa yhdessä tekeminen, johon sisällytän myös lasten auttamisen.

Aineistossani ilmenevää vuorovaikutusta käyn läpi Pascalin ym. (1995. suom. Kalliala 2008, 318) luoman aikuisen sitoutuneisuuden arviointiasteikon avulla. Sekä Kalliala (2008) että Ahonen (2015) ovat käyttäneet kyseistä arviointiasteik-

koa omissa kasvattajien ja lasten välisen vuorovaikutuksen tutkimuksissaan. As-teikolla arvioidaan kasvattajan sensitiivisyyttä sekä kasvattajan toimintaa, joka tukee lasten aktiivisuutta ja autonomiaa (Pascal ym. 1995; Kalliala 2008, 318 mukaan). Myös lasten osallisuuden toteutuminen vaatii aikuisilta sensitiivisyyttä. Lasten aktiivisuus ja autonomia edistävät heidän osallisuuttaan, joten sitoutunut aikuinen tukee lasten osallisuuden toteutumista.

Aloitin analyysin vuorovaikutukseen viittaavien ilmaisujen poimimisella sekä tarinoista että keskusteluista. Kopioin aikuisen sitoutuneisuuteen liittyvät ilmaisut osallisuuskertomuksista (Kehyskertomus 1) ja keskusteluista toiseen tiedostoon, jossa pelkistin ne ja aloin ryhmitellä niitä alaluokkiin. Käytin sisällönanalyysissä teemoittelua, koska siinä korostuu jokaisen teeman sisältö eikä niinkään eri teemojen esiintyvyyden määrä (Tuomi & Sarajärvi 2018, 105). Seuraavaksi tein saman osallisuuskysymyksen kanssa. Poimin osallisuuskertomuksista (Kehyskertomus 1) ja keskusteluista ensin lasten kuulluksi tulemiseen liittyviä asioita, sitten lasten vaikutusmahdollisuuksia ja lopuksi aikuisten ja lasten yhdessä tekemiseen liittyviä asioita. Kun olin analysoinut osallisuuskertomukset (Kehyskertomus 1), lähdin etsimään tutkimuskysymyksiini liittyviä huomioita toisista kertomuksista (Kehyskertomus 2), joissa osallisuuskulttuuri ei ole osa ryhmän arkea. Etsin vastakkaisuuksia tai samankaltaisuuksia verrattuna osallisuuskertomuksiin.

Tuloksien raportointiin otin mukaan lainauksia niin kasvattajien kertomuksista kuin ryhmäkeskusteluista. Jokaiseen lainauksen loppuun laitoin koodin, joka kertoo, mistä aineistosta lainaus on. Ryhmäkeskustelujen lainausten perässä lukee RK. Kun lainaus on kertomuksesta, joka jatkaa ensimmäistä kehyskertomusta eli kertomus, jossa lasten osallisuus huomioidaan, lainauksen perässä on koodi K1. Vastaavasti K2 tarkoittaa kertomusta, joka on kirjoitettu jatkoksi kehyskertomukseen, jossa lasten osallisuutta ei oteta huomioon.

4 OSALLISUUS JA SITÄ TUKEVA VUOROVAIKUTUS

4.1 Pienten lasten osallisuuden edistäminen

4.1.1 Lasten kuulluksi tuleminen

Kasvattajien osallisuuden kertomuksissa lasten kuulluksi tulemista edistetään havainnoimalla ja huomioimalla lapset. Näin aikuiset myös oppivat tuntemaan lasten kiinnostuksen kohteet. Lapset tulevat kuulluksi tarinoissa, kun aikuinen seuraa lasten keskinäisiä keskusteluita ja leikkejä sekä osallistuu niihin itse. Kasvattajat kertovat keskustelussa, että rauhalliset tilanteet ja pienryhmissä toimiminen mahdollistavat lasten huomaamisen. Osallisuuden puuttuessa aikuiset toimivat kertomuksissa omien suunnitelmien mukaan eivätkä huomaa ja kuuntele lapsia.

Osallisuuden toteutuessa kertomuksissa lasten kuunteleminen on sanojen kuulemisen lisäksi lasten eleiden ja toiminnan huomaamista. Pienten lasten kohdalla aikuisen aktiivisella havainnoinnilla on suuri merkitys. Aikuisen tehtävä on huomata, jos lapsi esimerkiksi toistaa yhtä sanaa tai kantaa jotakin lelua. Kun aikuinen huomaa lapsen ja sanoittaa hänen toimintaansa, lapsi tulee kuulluksi kuten seuraavasta esimerkistä käy ilmi.

...jos hän tulee juna kourassa niin häntä todennäköisesti kiinnostaa juna ja haluatko, että tehdään vaikka junarata... (ryhmäkeskustelu, RK)

Kasvattajien keskustelussa korostuu, että on aikuisen vastuulla tarttua lasten aloiteisiin ja kysymällä varmistaa, mitä he tarkoittavat, ja näin lasten mielipiteet tulee esiin. Kun osallisuus ei toteudu, toiminta on kertomuksissa pääosin aikuisjohtoista. Aikuinen ei jouta suunnitelmasta, vaikka lapset olisivat kiinnostuneempia jostakin toisesta asiasta, eikä aikuinen kysy lapsilta mielipidettä. Näin lapset jäävät kuulematta.

Lasten kuuleminen puuttuu lähes kokonaan kertomuksista, joissa kasvattajat eivät huomioi osallisuutta. Aikuinen saattaa kuulla lasten kysymykset, mutta ei huomioi niitä toiminnassa, jolloin lapsia ei todellisuudessa kuunnella. Erityisesti, jos

lapsi ei ole kiinnostunut aikuisen suunnittelemaista toiminnasta tai hän ei juuri sillä hetkellä jaksa keskittyä, aikuiset eivät kuuntele lasta vaan pyrkivät kertomuksissa korjaamaan lapsen käytöstä omaan toimintaan sopivaksi.

Eemeli ei jaksaisi keskittyä. Hän on mielestään kuunnellut jo tarpeeksi ja jalat kaipaisivat jo juoksemaan. Hän alkaa pyöriä paikoillaan, jolloin aikuinen käskee heti lopettamaan! Tai muuten joutuu istumaan ”omalle paikalle”. (kehyskertomus 2, K2)

Edellä olevassa esimerkissä aikuinen ei pysähdy kuuntelemaan Eemeliä vaan komentamalla ja uhkaamalla pyrkii saamaan Eemelin toimimaan niin, että meillä oleva toiminta voi jatkua ilman häiriöitä. Tämän lisäksi kasvattajat, jotka kirjoittavat osallisuuden puuttumisesta, kuvaavat muitakin tilanteita, joissa lasten levottomuutta ei huomioida kuin komentamalla toimimaan aikuisen toivomalla tavalla. Kertomuksissa on myös paljon tilanteita, joissa lapsi pyrkii saamaan oman äänensä kuuluviin, mutta aikuinen sivuuttaa sen täysin.

Pienemmät osoittelevat ikkunasta ja isommat sanovat, että haluavat ulos. Aikuiset vastaavat siihen, että ei. (K2)

Kahdella lapsella on kiva junaleikki kesken ja siitä tuleekin harmitus, kun vain toinen lähtee ulos. Toinen haluaisi myös, mutta aikuiset perustelevat, että nyt on jo tarpeeksi lapsia eteisessä. Eräs lapsi taas olisi halunnut jäädä vielä leikkimään rauhallista pehmoleikkiä, mutta hänet käsketään ulos. (K2)

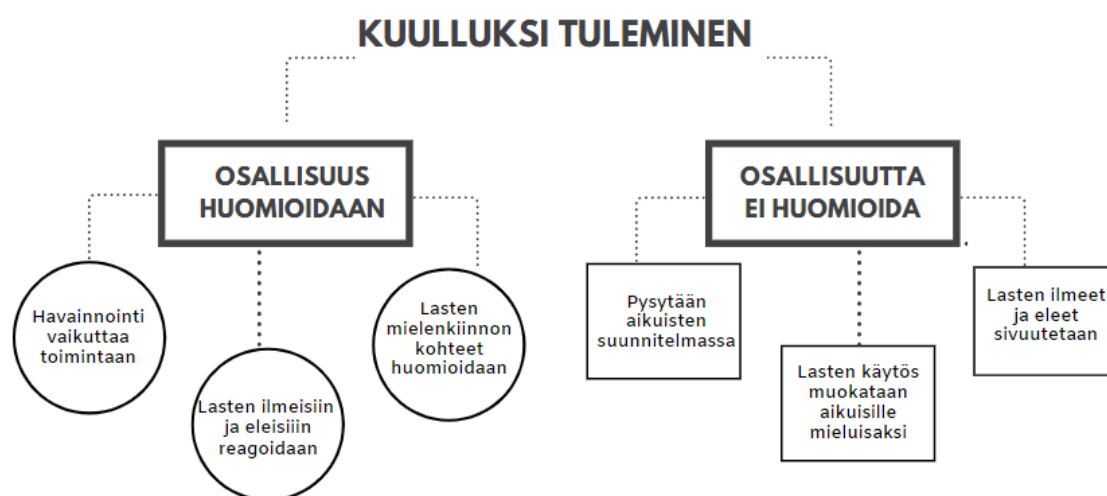
Esimerkkitalanteissa lapset sivuutetaan täysin, eikä heidän äänensä pääse kuuluviin. Tämä estää lasten osallisuuden toteutumisen, koska kuulluksi tuleminen on ensimmäinen askel, jonka pohjalta lasten osallisuus voi mahdollistua (Shier 2001, 111). Kun aikuinen kuuntelee lapsia, hänen täytyy olla valmis luopumaan omista suunnitelmistaan, kuten keskustelussa käy ilmi.

Se vaatii niitä vuorovaikutustaitoja ja sitä että mun on myös luovuttava siitä ajatuksesta, että mulla oli tällöinen ajatus, että me tehtäis näin, mutta

tää ei kiinnosta yhtään lapsia, mun täytyy romuttaa täysin se mun ajatukseni ja sopeutua siihen tilanteeseen, että ehkä me kokeillaan tätä juttua joku toinen päivä, koska se ei mee tänään yhtään läpi. (RK)

Kasvattajien mielestä, aikuinen ei voi tukeutua etukäteen suunniteltuun toimintaan, vaan hetkessä elämisestä tulee tärkeää, jotta osallisuus toteutuu. Lasten aito kuuntelu vaatii pysähtymistä, ja se on helpompaa pienemmässä ryhmässä. Tämän huomaa osallisuudesta kertovissa tarinoissa, joissa pienryhmiin jakaudutaan heti aamupalan jälkeen lasten mielenkiinnon mukaan. Myös vastakkaisissa kertomuksissa jakaudutaan pienryhmiin, mutta niissä aikuiset ovat päättäneet ryhmät valmiiksi. Lapsia ei kuulla ryhmiä muodostaessa, eikä niitä ole suunniteltu lasten edun kannalta, vaan jotta aikuisen olisi helpompi hallita ryhmää ja ohjata heille toimintaa.

Aikuisella on keskeinen rooli lasten kuulluksi tulemisessa, kuten kuviosta 3 huomaat. Hänen havainnointinsa mahdollistaa pienten lasten kuulemisen. Pysähtymällä ja ottamalla lapset huomioon tilanteista tulee rauhallisia, ja lapsilla on silloin mahdollisuus päästä ilmaisemaan omat ajatukset omalla tavallaan. Jos aikuinen ei edistä lasten osallisuutta, pienten lasten ilmeistä ja eleistä tehtävät aloitteet jäävät huomaamatta tai ainakaan niiden perusteella ei muokata toimintaa, jolloin lapsia ei välttämättä edes pyritä kuulemaan. Aikuinen myös herkästi käskevät lapsia toimimaan oman toiveen mukaan ilman, että hän pysähtyy miettimään, miksi lasten tulee toimia tietyllä tavalla.

KUVIO 3. Kuulluksi tuleminen

4.1.2 Lapsi toimijana ja aikuinen mahdollistajana

Osallisuuskertomuksissa lapset vaikuttavat tekemiseen valitsemalla, päättämällä ja näyttämällä. Aikuinen mahdollistaa vaikuttamisen huomaamalla lasten aloitteet, kysymällä lasten mielipidettä sekä antamalla lapsille tilan vaikuttaa. Seuraavaksi käyn näitä asioita läpi erityisesti ruokailuun, päivälepoon, wc-käynteihin ja leikkeihin liittyen, koska nämä perustoiminnan tilanteet ovat kertomuksissa yleisimpiä lasten vaikuttamisen hetkiä.

Vaikuttaminen on pienillä lapsilla kiinni siitä, että aikuinen huomaa lasten aloitteet ja ottaa ne huomioon. Tarinoissa tässä käytetään apuna kuvia ja annetaan lasten näyttää, mitä tahtoisivat tehdä. Kasvattajien keskustelussa käy ilmi, että näyttäminen tarkoittaa asian osoittamista, välineen ottamista käteen tai huomion viemistä kiinnostavaan asiaan, esimerkiksi maassa olevaan matoon. Lapset myös vievät aikuista sinne, minne he haluavat mennä.

Kyllähän ne lapset vie sinua sinne minne ne haluaa ja näyttää. Joten silloin silloin siis sä pystyt tarttumaan siihen. Et nehän näyttää sulle tavaraa ja sithän se on vaan sun tehtävä aikuisena niinku kysyä ne niin sanotut oikeet kysymykset häneltä. (RK)

Kirjoittajat kertovat osallisuustarinoissa paljon ruokailuista. Kertomusten ruokailutilanteissa lapset saavat kykyjensä mukaan ottaa itse ruokaa sekä päättää, missä järjestyksessä ruuat ja juomat syövät ja juovat. Heidän ei ole pakko syödä kaikkea, mutta aikuiset kannustavat maistamaan ja keskustelevat lasten kanssa ruuasta ja sen tärkeydestä. Kaikista pienimmille lapsille tarinoissa annetaan vaihtoehdoksi kaikkea tarjolla olevaa, jotta lapset voivat itse valita, mitä haluavat syödä. Ruokailutilanteet ovat harjoittelutilanteita, joissa lapset osallistuvat kaikkeen. Osallisuuden toteutuessa lapset valitsevat itse myös istumapaikan kertomuksissa, ja näin voidaan harjoitella ruokailutapoja erilaisten lasten kanssa.

Ruokailupaikka määrätään kertomuksissa, joissa kasvattajat eivät huomioi lasten osallisuutta. Istumapaikat on valittu etukäteen sen mukaan, että ruokailu on aikuisten toiveiden mukainen ja rauhallinen. Näissä tarinoissa aikuiset laittavat lapsille ruuat valmiiksi lautaselle. Lapset eivät myöskään pääse harjoittelemaan itse juoman kaatamista, koska siitä saattaisi tulla sotkua. Useassa tarinassa lasten on syötävä puuro ennen leipää, vaikka lapsi ei pidä puurosta. Tällaisessa toiminnasta lasta ei kuulla, eikä hänellä ole mahdollisuutta vaikuttaa itseä koskevaan asiaan.

Päivälepoon liittyen kertomuksissa käy ilmi vaatetuksen ja unilelun valitseminen. Osallisuuden toteutuessa lapset päättävät itse, mitkä vaatteet jättävät päälle päiväunien ajaksi. Tarinoissa, joissa lapsille ei anneta mahdollisuutta vaikuttaa, lasten on riisuttava kaikki muut paitsi alusvaatteet. Tätä kertomuksissa perustellaan sillä, että muilla vaatteilla tulee kuuma. Samoissa kertomuksissa unileluksi kelpaa vain pehmolelu, kun taas osallisuuskertomuksissa unileluksi otetaan esimerkiksi leikeissä mukana ollut auto. Osallisuuden toteutuessa lapset päättävät päivälevolla myös, miten päin sängyssä nukkuvat ja haluavatko käyttää peittoa.

Kertomusten wc-käynneillä lasten vaikutusmahdollisuudet liittyvät potan tai wc-pöntön valintaan. Kun aikuinen ei kertomuksissa mieti lasten osallisuutta eikä anna heille vaikutusmahdollisuuksia, hän käskee kaikki pienet potalle riippumatta siitä, haluaisiko joku lapista kokeilla pöntöllä käymistä. Osallisuuden toteutuessa lapset valitsevat itse käyvätkö potalla vai harjoittelevatko wc-pöntöllä käymistä. Potalla käynnistä tehdään osallisuuskertomuksissa mukavaa mahdollistamalla lasten valitseman kirjan lukeminen, loruttelu tai laulaminen aikuisen kanssa. Kehtään ei myöskään pakoteta vessaan osallisuuden toteutuessa, mutta siihen toki kannustetaan.

Osallisuuden toteutuessa lapset valitsevat kertomuksissa itse leikin ja paikan leikille aikuisen tukemana. Pienimmät lapset menevät jonkin lelun luo tai toistavat jotakin sanaa, josta aikuinen havaitsee, mitä lapset haluavat tehdä. Aikuiset myös käyttävät kuvia ja antavat vaihtoehtoja, jos lapsi ei osaa itse kertoa tai keksiä, mitä haluaisi tehdä.

”Aamu jatkuu sillä, että lapsilta kysellään esim. kuvia apuna käyttäen, mitä he haluavat tehdä. Ihan pienet saavat itsensä kuuluviin aikuisen aktiivisella havainnoinnilla.” (keshyskertomus 1, K1)

Leikkien lisäksi lapsilla on mahdollisuus valita myös esimerkiksi, mitä haluaa maalata ja millä väreillä. Kasvattajat kirjoittavat, että tällaisessa tilanteessa aikuinen on mahdollistamassa lasten toiminnan eikä ole käskevässä lapsia tekemään aikuisen suunnitelmansa mukaan. Leikin, askartelun ja pelaamisen valinnan mahdollistaa kertomuksissa se, että sisällä ja ulkona tavarat on sijoitettu niin, että lapset voivat itse ottaa heitä kiinnostavia tavaroita. Päiväkodin tiloista ja eri tekemisistä on kuvia tukemassa lasten vaikuttamisen ja valinnan mahdollisuuksia.

Osallisuusryhmissä lapset valitsevat joka päivä itse tai yhdessä aikuisen kanssa sen päivän puuhat. Aikuinen antaa vaihtoehtoja, jos lapsi ei itse keksi, mitä haluaisi tehdä. Kertomuksissa pienryhmät muodostuvat aamuisin lasten kiinnostusten kohteiden mukaan, joten lapsilla on mahdollisuus vaikuttaa myös leikkikavereihin.

”Joku haluaa retkelle, toinen leikkiä ja kolmas askarrella. Aikuiset jakautuvat lasten toimintoihin ja kyselevät lapsilta ryhmiin osallistujia. Nopeasti ryhmät ovat täynnä ja kaikki löytävät mieleistä tekemistä. Joskus lapset ei keksi mitään mitä haluaisivat tehdä, silloin aikuinen voi antaa vaihtoehtoja.” (K1)

Pienimmät myös ottavat isommista mallia ja näin oppivat erilaiset tekemisen mahdollisuudet. Yhdessä kertomuksessa lapsi kertoo aamulla vanhemman kanssa haluavansa maalata. Tämä kertoo minulle siitä, että osallisuuskulttuurissa mahdollistetaan erilaiset tavat päivän puuhiin vaikuttamiseen.

Kun osallisuus ei toteudu, toiminta on kertomuksissa pääosin aikuislähtöistä ja aikuisten etukäteen suunnittelemaa. Lapsilla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, millä leluilla milloinkin leikkii, koska aikuiset valitsevat sen hetken leikkimahdollisuudet eivätkä he ota huomioon lapsen toivetta, jos lapsi toivoisi jotakin tiettyä lelua. Myös askartelu, musisointi, liikunta ja metsäretket tapahtuvat aikuisten

päättämällä tavalla aikuisten päättämänä aikana, kun kasvattajat kirjoittavat ryhmästä, jossa osallisuus ei toteudu. Tällaisissa kertomuksissa omien lelujen turvaa ei ymmärretä ja omia leluja saa tuoda vain lelupäivinä. Aikuiset rajoittavat myös lelujen käyttöä tiettyyn tilaan ja tilanteeseen. Lapset eivät voi leikkiä samaan aikaan sekä legoilla että pikkueläimillä eikä leikkiä voi laajentaa ryhmän eri tiloihin.

Kotileikkiä leikkivät lapset lähtevät kulkemaan kotileikki-nutkkauksesta posi. ”takaisin kotileikkiin”, kasvattaja sanoo. ”Me lähdetään leikissä lomamatkalle”, lapset sanovat. ”Ei voi lähteä oikeasti kulkemaan”, ”pysytte omalla leikkipaikalla”, kasvattaja sanoo. Lasten on vaikea keksiä tämän jälkeen leikkiin tapahtumia, ja leikki menee hössöttämiseksi. Kasvattaja tulee komentamaan lapsia. (K2)

Osallisuustarinoissa lasten ei tarvitse ottaa vastuuta päivänkulusta tai valintojen tekemisestä, vaikka tarinoiden ryhmissä toteutetaan osallisuuspedagogiikkaa. Aikuiset tukevat valinnoissa ja tarjoavat vaihtoehtoja. Lapsille annetaan mahdollisuus vaikuttaa, mutta heitä ei pakoteta siihen. Aikuinen on läsnä lasten valitessa leikkejä ja menee myös mukaan leikkiin. Vaikuttamiselle on joskus myös raamit, kuten sen hetken aikuisten määrä tai tilanteen vaatima rauhallisuus. Esimerkiksi päivälevon jälkeen valitaan rauhallista tekemistä, jotta muiden lepääminen ei häiriinny.

Aikuinen vie lasten kiinnostusta eteenpäin tekemiseksi tarinoissa, joissa toteutetaan osallisuuspedagogiikkaa. Parissa kertomuksessa lapset ovat kiinnostuneita ulkona olevasta lumesta, milloin aikuinen kysyy, haluavatko lapset lähteä ulos lumileikkeihin. Kysymällä aikuinen antaa lapsille vaikutusmahdollisuuden. Kasvattajien keskustelussa käy ilmi, että lapsilta on tärkeää kysyä, haluavatko he osallistua johonkin, vaikka he eivät suoraan sitä itse ilmaise.

Se tuli kyllä ihan lähelle, mutta ei se siinä mitään elehtiny, mut sit mä kysyin siltä, et haluatko sinä tulla pesemään, ja annoin sille rätin kouraan, ja sit seiso se rätti kädessä tälleen ja piti sitä siinä ikkunaa vasten ja oli ihan sillain että joo'o. (RK)

Kasvattajat kertovat, että pienillä lapsilla jo samaan tilaan tuleminen voi ilmaista, että he haluavat osallistua meneillään olevaan tekemiseen. Kysyminen vahvistaa havaintoja lasten mielenkiinnosta. Kasvattajien keskustelussa käy ilmi, ettei lasten vaikuttaminen tekemiseen ole kuitenkaan sitä, että aikuisen on vain lasten toiveiden toteuttaja.

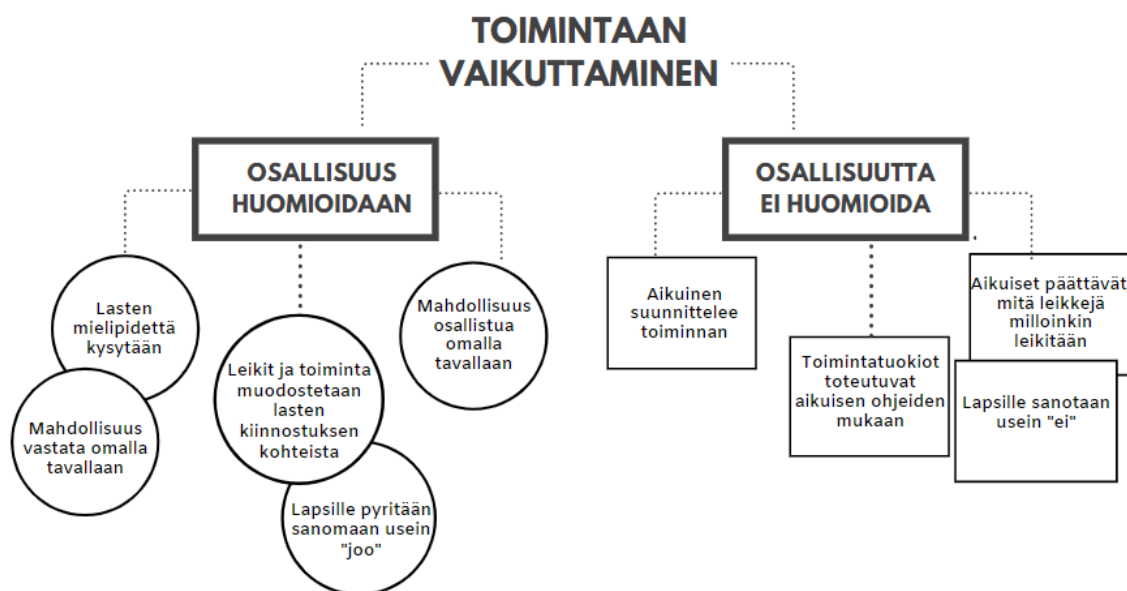
Vaan se nimenomaan tarkoittaa sitä, että lasta kuullaan, ja sehän saa vaikuttaa omiin asioihin ja tee päätöksiä just niinku tässä on sanottu, että sit yhdessä, että nyt sä haluat mennä tonne ja toinen tonne ja miten tää ratkastaan. Niitähän me käydään. Ei se oo semmosta, että syö peruna ja hyppää pöydälle. (RK)

Osallisuuden toteutuessa vaikuttaminen tapahtuu yhdessä ja kaikki saavat kertoa mielipiteensä, niin lapset kuin aikuisetkin. Kuten seuraavassa luvussa käy ilmi, lasten kanssa pyritään yhdessä toteuttamaan asioita mahdollisuuksien mukaan.

Kasvattajat keskustelevat, kuinka ryhmässä, jossa osallisuuskulttuuri on osa arkea, pyritään vastaamaan lasten ideoihin ”kyllä”, kun taas aikuisjohtoisessa toiminnassa aikuiset sanovat paljon ”ei” lasten ehdotuksille tai toiveille. Kasvattajat kertovat syiksi, että toiveiden toteuttaminen vaatii aikuisen suunnitelmista poikkeamista tai mukavuusalueen ulkopuolelle menemistä eikä se välttämättä ole helppoa, koska suunnitelma tuo turvaa aikuiselle. Kertomuksistakin, joissa osallisuus ei toteudu, huomaa aikuisten sanovan paljon ”ei” ja ohjaavan tai käskävän lapsen toimimaan aikuisen suunnitelman mukaan. Keskustelussa pohditaan, että osallisuuskulttuurissakaan lasten ideoihin ja toiveisiin ei pystytä aina vastaamaan heti eikä se ole tarkoituksen mukaista, mutta ideasta keskustellaan lasten kanssa ja se pyritään toteuttamaan myöhemmin.

Kuviossa 4 on tiivistetysti asiat, jotka mahdollistavat lasten toimijuuden vaikuttamisen. Kertomuksista ja keskusteluista huomaa, että osallisuuskulttuuri mahdollistaa lasten vaikuttamisen lähes kaikkeen tekemiseen päivän aikana, kun lapsilta kysytään mielipidettä ja heille annetaan mahdollisuus vastata omalla tavallaan. Lasten ideat ja mielenkiinnonkohteet luovat päivän toiminnan. Jokainen pääsee osallistumaan ja vaikuttamaan omalla tavallaan ja aikuisen tukemana. Vaikuttaminen tapahtuu pienillä lapsilla paljon perustoiminnoissa, koska ne ovat iso osa

lasten päivää. Aikuislähtöinen toiminta kertomuksissa rajaa lasten vaikutusmahdollisuuksia todella paljon, kun aikuinen ei ole valmis joustamaan suunnitelmista. Lapsille myös sanotaan paljon ei, ja heitä ohjataan toimimaan aikuisten ohjeiden mukaan toimintatuokioissa. Tarinoissa tuli ilmi myös tilanteita, joissa aikuinen kertoi niin sanotun vapaan leikin säännöt.

KUVIO 4. Toimintaan vaikuttaminen

4.1.3 Yhdessä tekeminen ja lasten tukeminen

Osallisuuden tutkimuksessa huomioidaan, että osallisuus on koko päiväkodin tai päiväkotiryhmän yhteistä, eli sekä lapset että aikuiset ovat osallisina. Yhdessä tekeminen on tarinoissa isossa osassa, ja tulkitsen sen siten, että aikuiset ja lapset ovat tasavertaisia ja yhtä lailla osallisia. Yhdessä tekeminen kuvastaa mielestäni sitä, että lapset ja aikuiset luovat yhteisön. Tähän liittyy myös lasten auttaminen, koska erityisesti pienet lapset tarvitsevat apua monessa asiassa, ja se nousee myös tarinoissa esille. Lapset pääsevät harjoittelemaan uusia taitoja aikuisen avustuksella. Kun osallisuus taas ei toteudu, aikuinen tekee paljon asioita lapsen puolesta, jolloin lapsi ei pääse oppimaan omatoimisuuden taitoja.

Osallisuustarinoissa yhdessä tekeminen kuvaa, kuinka lapset otetaan mukaan tekemään asioita eikä aikuinen tee asioita lapsen puolesta. Aikuinen menee myös lasten mukaan tekemään asioita eikä vain anna ohjeita lapsille olettaen,

että lapset pystyvät toimimaan itsenäisesti. Tarinassa lapset otetaan mukaan hakemaan maalausvälineitä ja toiminnan jälkeen lapset ja aikuiset siivoavat tavarat yhdessä paikoilleen. Lasten kanssa myös rakennetaan oppimisympäristöjä leikkien avulla. Tarinoissa ilman osallisuutta aikuiset valmistelevat toimintatuokiot itse ja lapset tulevat niin sanotusti valmiiseen pöytään osallistumaan aikuisen suunnittelemaan hetkeen.

Aikuinen on lasten mukana osallisuuskertomuksissa niin käsien pesussa, ruokapöydässä syömässä kuin leikeissä. Ruokapöydässä jutellaan ja toimitaan yhdessä. Leikeissä aikuinen on mukana auttamassa yhteistyössä ja sanoittamassa tilanteita. Yhdessä etsitään myös leikkikaveria ja pohditaan, miten ulos kannattaa pukeutua. Näissä tilanteissa aikuinen ei totea oikeaa tapaa suoraan tai anna lapsille ohjetta ja jätä yksin toimimaan. Yhdessä tarinassa kerrotaan itkuisesta lapsesta, jonka kanssa aikuinen yhdessä tekee päivän toimia ja osallistuu leikkeihin.

Poika itkee yhä sylissä, katsotaan yhdessä ikkunasta ulos hetken aikaa. Juttelen pojalle, mitä aamupalalla on tarjolla ja kyselen, mikä maistuisi. Poika toteaa, että ”leipää”. Lähdemme yhdessä pesemään kädet ja ottamaan leivän pöytään, poika saa istua sylissäni. Kun huomio on jo melko lailla leivässä, siirrän pojan istumaan omalle tuolille ja tuon vaivihkaa myös puurolautasen viereen. (...) Itkuinen poika haluaa edelleen olla sylissä joten istumme yhdessä autoleikin viereen. (K1)

Tulkitsen yhdessä tekemisen tässä turvallisuuden luomisena, jolloin lapsen on mahdollista olla osallisena muiden lasten leikeissä omalla tavallaan. Lapsen voi kuvitella tuntevan olevansa tärkeä, kun hänen tunteensa äärelle pysähdytään.

Lasten auttamisessa oikea-aikaisuus on mukana lähes jokaisessa osallisuuden kertomuksessa, joissa avun pyytäminen on esillä. Aikuinen havainnoi lasten toimintaa ja auttaa tarvittaessa. Aineistossa lapset saavat apua niin ruuan ottamisessa, pukemisessa ja päätöksenteossa. Aikuisjohtoisessa toiminnassa aikuiset taas laittavat ruuat kaikille lapsille valmiiksi lautaselle. Osallisuuskertomuksissa aikuisen avulla lapsilla on mahdollisuus kokeilla toimia itse.

Tilanne on rauhallinen ja kiireetön, ja jokainen saa omalla tasollaan harjoitella pukemista. Aikuinen tsemppaa ja auttaa vaikeissa kohdissa. (K1)

Edellä olevassa esimerkissä lasten avustaminen luo lapsille tilan harjoitella oma-toimisuuden taitoja aikuisen tuella. Tämä voi mahdollistaa lasten oppimisen ja osallisuuden oman päivän kulkuun, kun on turvallista kokeilla asioita, joita ei vielä täysin osaa. Seuraavat esimerkit kertovat, kuinka oikea-aikainen apu vaatii aikuiselta läsnäoloa.

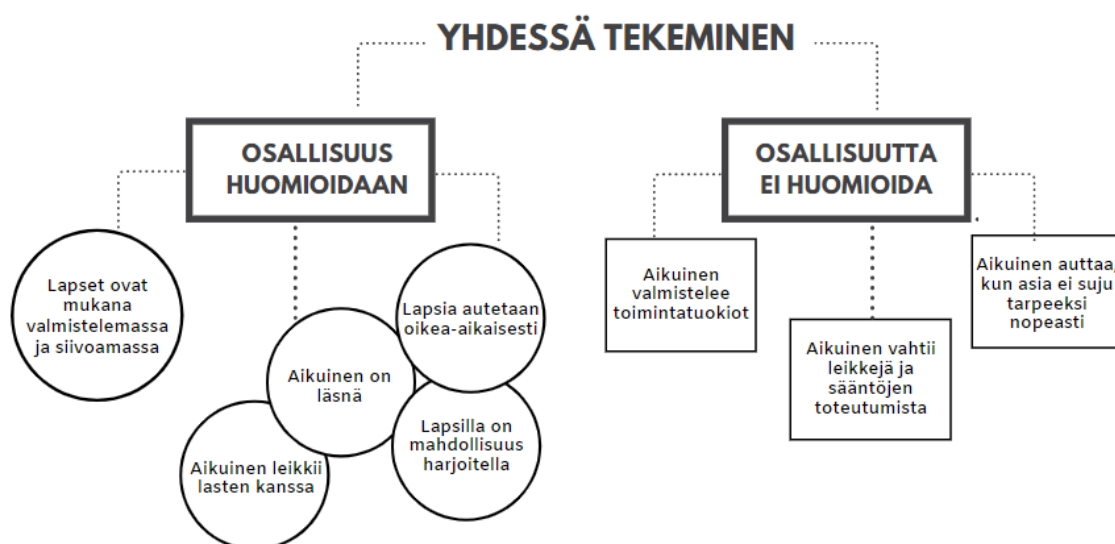
Olen koko ajan läsnä ja tarvittaessa autan jossakin toiminnassa, esim. voisilmän kanssa. (K1)

Lapset voitelevat itse leipänsä ja kaatavat maidon mukiin. Jos ei vielä onnistu itse, niin aikuinen auttaa. (K1)

Edellä olevissa esimerkeissä lapsilla on mahdollisuus kokeilla itse ja vaikuttaa, mutta aikuinen on läsnä ja auttamassa tarvittaessa. Kertomuksissa, joissa osallisuus ei ole mukana, aikuinen tekee asiat automaattisesti lasten puolesta. Aikuiset auttavat lapsia myös tarinoissa, joissa osallisuus ei toteudu, mutta silloin apu tapahtuu hetkissä, joissa lapset toimivat aikuisen mielestä liian hitaasti tai väärällä tavalla.

Kertomuksissa, joissa osallisuus toteutuu, osa lapsista seuraa muiden toimintaa sivusta aikuisen kanssa tai pitää lelua kädessä muiden leikkiessä vieressä, ja näin he ovat omalla tavallaan osallisia. Lasten kuuleminen mahdollistaa, että lapset voivat osallistua toimintaan omalla tavallaan. Toisille osallisuus on sitä, että itse keksii tekemisen ja on vaikuttamassa päivän kulkuun. Toisille taas mukana oleminen on osallisuutta, ja siihen annetaan mahdollisuus eikä pakoteta osallistumaan tietyllä tavalla. Keskustelussa käy ilmi, että osallisuudessa lapset otetaan mukaan tekemiseen, esimerkiksi ikkunamaalien pesemiseen tai ruokakärryjen hakemiseen. Yksi voi työntää kärryjä ja toinen voi vain kävellä mukana, mutta molemmat voivat silti kokea olevansa yhtä osallisia tilanteessa.

Yhdessä tekeminen tukee lasten osallisuutta (kuvio 5), koska silloin aikuinen on läsnä lapselle, jolloin lasten auttaminen oikea-aikaisesti onnistuu, kun aikuinen pystyy havainnoimaan lasten taitoja. Näin lapsilla on mahdollisuus harjoitella arjen taitoja. Lapset pääsevät näin vaikuttamaan asioihin, joita he eivät vielä täysin osaa itse, kuten maalaamisen valmistelu ja siivoaminen. Yhdessä tekeminen luo lapsille turvaa sekä antaa lapsille kokemuksen, että he ovat osa yhteisöä ja että heidän osaamiseensa luotetaan. Osallisuuden puuttuessa kertomuksissa yhdessä tekemistä ei ole mainittu. Niissä kuvataan ja kerrotaan aikuisen tekevän asioita ja lapsen odottavan. Joskus lapset pyrkivät vaikuttamaan meneillään olevaan toimintoon, mutta aikuiset eivät huomioi asiaa eivätkä ota lapsia mukaan tekemiseen. Toki lapset leikkivät ja tekevät aikuisen suunnitteleminen toimintatuokioiden puitteissa asioita itse. Arjen tilanteissa lapset eivät ole aktiivisia toimijoita kertomuksissa, joissa osallisuus ei ole osa ryhmän toimintakulttuuria.

KUVIO 5. Yhdessä tekeminen

4.2 Aikuisen vuorovaikutustavat osallisuuden tukena

4.2.1 Sensitiivinen aikuinen

Kertomuksissa ei suoraan mainita sensitiivisyyttä, mutta sen eri osa-alueet tulevat niissä hyvin esille. Keskustelussa kasvattajat kertovat osallisuuspedagogiikan vaativan aikuiselta sensitiivisyyttä. Tässä luvussa kerron, miten osallisuudesta

kertovissa tarinoissa aikuiset rohkaisevat lapsia, osoittavat kunnioitusta ja arvostusta, kuuntelevat ja vastaavat lapsille sekä käyttävät sanatonta vuorovaikutusta osoittaakseen lapsille kiintymystä. Käyn läpi myös, millaista vuorovaikutus on kertomuksissa, joissa aikuiset eivät huomioi lasten osallisuutta.

Osallisuuden kertomuksissa puhutaan aikuisen läsnä olemisesta. Tämä kuvaa minulle aikuisen sanatonta ja sensitiivistä vuorovaikutusta, koska läsnäolo osoittaa lapsille kiintymystä ja kunnioitusta. Tarinoissa läsnä oleva aikuinen tukee lasten leikkejä ja on valmis auttamaan tarvittaessa. Hän pystyy havainnoimaan, jos lapset kaipaavat apua. Kun aikuinen on aidosti läsnä, hänen on mahdollista huomata lasten eleet ja ilmeet. Yksi kasvattaja sanoi keskustelussa, että oikea läsnäolo mahdollistaa kaiken näkemisen. Kasvattajat keskustelivat myös siitä, kuinka lapsille voi olla joku päivä kaikista tärkeintä aikuisen lähellä oleminen ja kirjan lukeminen. Silloin aikuisen on oltava läsnä ja huomattava tämä tilanne eikä pakotta lasta silloin esimerkiksi askarteluun. Tulkitsen tämän sensitiivisyyteen liittyväksi arvostamiseksi, koska aikuinen osoittaa lapsille arvostusta ottamalla huomioon lasten tarpeet. Kun lasten osallisuutta ei oteta huomioon, aikuiset tukeutuvat kertomuksissa paljon ennalta sovittuun suunnitelmaan. Tällöin aikuinen ei pysähdy tilanteisiin eikä ole läsnä lasten tarpeille, vaan hän toteuttaa suunnitelmaa riippumatta lasten sen hetkisistä tarpeista ja mielenkiinnon kohteista.

Kasvattajien mielestä vuorovaikutus pienten lasten kanssa on lasten tasolle, lattialle menemistä. Silloin aikuinen on lähellä lapsia ja pystyy osallistumaan tai seuraamaan lasten touhuja. Kun aikuinen on mukana lasten leikeissä ja lähellä lapsia, vuorovaikutusta tapahtuu väistämättä, kuten yksi kasvattaja keskustelussa sanoo. Kertomuksissa ei avata, mitä kirjoittajat lähellä olemisella tarkoittavat, mutta tulkitsen lähellä olemisen sanattomaksi vuorovaikutukseksi. Lähellä oleva aikuinen viestii lapsille turvaa sekä mahdollisuutta saada apua ja tukea. Lähellä oleminen voi tarkoittaa myös sanallista kommunikaatiota lasten kanssa; esimerkiksi asioiden sanoittaminen on mahdollista. Myös osallisuuden puuttuessa kertomuksesta aikuinen menee mukaan lasten leikkiin, mutta silloin aikuinen on enemmän leikin vartija, jotta leikki tapahtuu aikuisten määrittämien sääntöjen mukaan, esimerkiksi eri leluja ei sekoiteta samaan leikkiin. Tällöin aikuinen ei ole sensitiivinen vaan enemmän omien mielikuviansa mukaan toimiva eikä hän ota lasten ideoita huomioon.

Keskusteluissa käy ilmi, että pienet lapset ovat luonnollisesti aikuisten lähellä päiväkodissa. Kasvattajien mukaan sen asian merkitys on kasvanut osallisuuden myötä, kun lähellä olevien lasten tarpeet ja mielenkiinnonkohteet näkee läheltä paremmin kuin etäisyyden päästä. Vuorovaikutuksessa aikuisen on tärkeä keskittyä lapseen ja ottaa aikaa jokaisen huomioimiselle. Muutamassa osallisuuskerptomuksessa lapset otetaan henkilökohtaisesti vastaan aamulla, jolloin jokainen lapsi tulee nähdyksi ja kohdatuksi.

Aamulla lasten tullessa hoitoon, jokaista ollaan henk. koht. vastassa ja jokaiselle toivotetaan hyvät huomenet nimellä (esim. huomenta paavo). Kyseellään myös esim. mitä kuuluu tms. jotta jokainen tuntisi olevansa tervetullut ja tärkeä omana itsenään. (K1)

Kohtaamisen avulla lapset tuntevat olevansa tärkeitä omana itsenään. Kertomuksissa lasten kohtaaminen liittyy lasten eleiden ja ilmeiden huomaamiseen. Tähän liittyy myös sen näkeminen, mihin lasten kiinnostus suuntautuu, ja siihen reagoiminen. Kertomuksissa korostettiin, että erityisesti pienten lasten kanssa heidän eleiden ja ilmeiden huomaamisella on suuri merkitys. Näiden huomaamiseen tarvitaan kasvattajien mukaan aikuisen herkkyyttä. Pelkkä vuorovaikutusaloitteiden huomaaminen ei riitä, vaan aikuisen on tärkeä myös herkästi reagoida lasten toimintaan, eleisiin ja ilmeisiin. Kertomuksessa, jossa aikuiset eivät huomioi osallisuutta. Lasten eleet ja aloitteet saatetaan huomata, mutta niihin ei reagoida kuten seuraavassa esimerkissä.

Yhden lapsen huomio kiinnittyy mopoon, joka on ylähyllällä. Hän hakee katseella aikuista (ei osaa puhua). Aikuinen on jäänyt pihalle keskustelemaan toisten työntekijöiden kanssa. Lapsi menee aikuisen luo ja osoittaa kädellä varaston hyllyyn. Aikuinen vilkaisee, muttei kysy lapselta, mitä hänellä on asiaa. Lapsi yrittää siirtää aikuista jaloista työntäen, mutta aikuinen ei liikahtaa minnekään. Lapsi lähtee kävelemään toiseen suuntaan. (K2)

Kun kasvattaja ei huomioi lapsen aloitteita, hän viestii, etteivät ne ole tärkeitä. Aikuisen toiminnasta puuttuu lasten kunnioitus ja arvostus. Aineistossa mainitaan

myös aikuisten eleet ja ilmeet. Osallisuuskertomuksissa niiden avulla aikuinen viestii lapsille lämpöä ja turvaa sekä on esimerkkinä lapsille. Sanattomat viestit myös rohkaisevat lapsia ilmaisemaan itseään ja viestivät lapsille kunnioitusta.

Kohtaamiseen liittyy myös lasten kuuleminen, jota käsiteltiin osallisuusluvussa. Lasten kuuleminen ei tarkoita kasvattajille vain sanojen kuulemistä vaan myös kuulemistä ilman sanoja. Kuten edellisessä kappaleessa sanotaan, pienet lapset käyttävät vuorovaikutuksessa paljon muutakin kuin sanoja. Keskustelussa sanotaan, että aikuisella on hyvä olla valmiuksia muuhunkin kuin sanoilla tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Tämän takia lasten kohtaaminen on tärkeää, jotta lapset tulevat kuulluksi omalla tavallaan.

Kertomuksissa lapsia kannustetaan ja rohkaistaan yrittämään. Lapset saavat itse turvallisesti kokeilla ja yrittää asioita aikuisen tukemana. Kirjoittajat kertovat pelkän kokeilemisen olevan kannustamisen arvoista. Aikuinen on vieressä auttamassa sanallisesti tai fyysisesti.

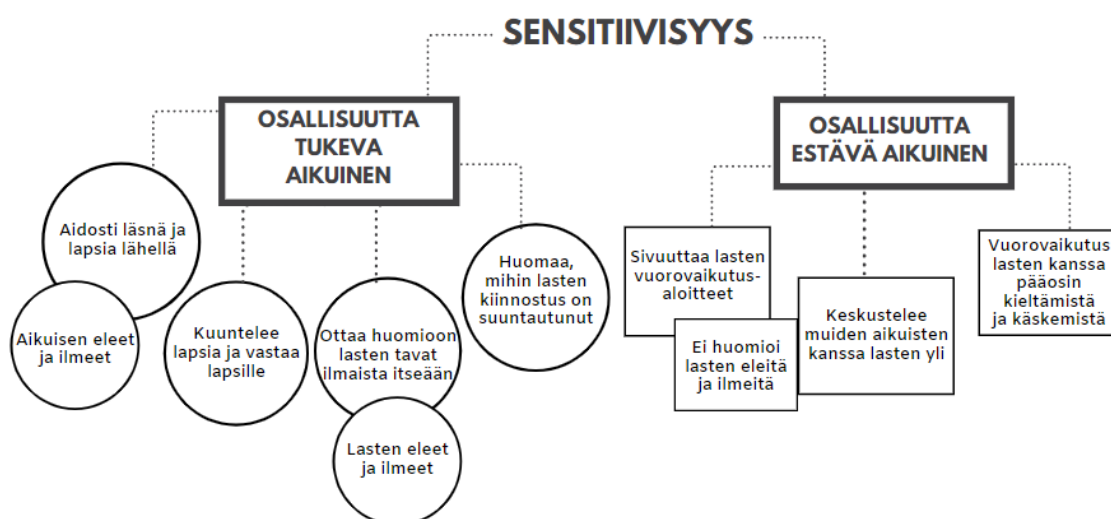
Otetaan yhdessä vaatteet esille (...) Avustan tarvittaessa, rohkaisen itse yrittämään. (K1)

Näin lapsia rohkaistaan luottamaan omaan osaamiseensa. Erilaiset lapset tarvitsevat erilaisissa tilanteissa kannustusta ja rohkaisua. Aikuisen on siis tärkeä tuntea lasten taitotaso, jotta hän osaa kannustaa ja rohkaista heitä oikea-aikaisesti. Kertomuksissa, joissa osallisuus ei ole mukana, aikuiset tekevät helposti asioita lasten puolesta. Silloin aikuinen vain haluaa asioiden sujuvan nopeasti, eikä hän näe tilanteita oppimisen kannalta tärkeinä.

Aikuinen laittoi lapsille vaatteet valmiiksi lattialle, auttoi, kun vaatteet eivät menneet sukkelasti päälle. (K2)

Sensitiivisyyteen liittyy siis sekä lasten että aikuisten eleet ja ilmeet, lasten kunnioittaminen läsnäololla, rohkaisu ja kannustaminen sekä lasten kuunteleminen ja hänelle vastaaminen. Nämä asiat tulevat sekä osallisuuskertomuksissa että keskusteluissa esille. Välitön, luonnollinen ja spontaani vuorovaikutus nousevat kasvattajien puheesta myös esille.

Kuviossa 6 esitetään yhteenveto tuloksista liittyen sensitiivisyyteen. Läsnaolo ja sensitiivisyys tekevät vuorovaikutuksesta myönteistä. Sensitiivinen kasvattaja huomaa lasten aloitteet ja tarpeet. Hän myös kuuntelee ja vastaa lapsille. Osallisuuden puuttuessa kertomuksista aikuinen kulkee päivän läpi tietyn suunnitelman ja struktuurin kanssa eikä pysähdy kuuntelemaan lapsia tai olemaan aidosti läsnä tilanteessa. Läsnaolon sijaan aikuiset keskustelevat keskenään päivän suunnitelmista eivätkä ota huomioon lasten vuorovaikutusaloitteita, vaan sivuuttaa lasten eleet ja ilmeet. Vuorovaikutus lasten ja aikuisen välillä jää pääosin lasten käytökseen puuttumiseen käskien tai kieltäen.

KUVIO 6. Sensitiivisyys

4.2.2 Lapsia aktivoiva ja heidän autonomiaansa tukeva aikuinen

Aktivointiin ja autonomiaan liittyvät vuorovaikutustavat ovat kertomuksissa vahvasti sidoksissa toisiinsa, joten käsittelen niitä tässä analyysissä yhtenä kokonaisuutena. Käyn seuraavaksi läpi, millaisin keinoin osallisuuskertomuksissa aikuiset stimuloivat lasten keskustelua, aktiivisuutta ja ajattelua, sovittavat yhteen lasten kiinnostukset ja havainnot, jakavat ja laajentavat lapsien toimintaa, sallivat ja tukevat lapsien valintoja, rohkaisevat lapsien aloitteellisuutta ja neuvottelua sekä antavat tilaa kokeiluille. Kerron myös, millaista vuorovaikutusta kuvataan kertomuksissa, joissa osallisuus ei ole osa ryhmän arkea.

Lasten ajattelun tukemiseksi kasvattajat nostavat esille vastakysymyksen esittämisen lapsille. Tällöin aikuinen ei suoraan vastaa lasten kysymykseen vaan kysyy lasten mielipidettä ja ajatuksia.

Ja sitten varsinkin, kun puhutaan alle kolmevuotiaitten ryhmästä, että tämänönen hyvin perus, että mulla on pissahätä. Niin sitten ei välttämättä tarte vastata takas suoraan, että no meneppä vessaan, vaan että no mitäs silloin tehdään, jolloin se lapsi keksii ihan itse, että hänen pitää mennä vessaan (RK)

... joku kysyy pitääkö pukea kintaat ja kysyn vastakysymyksen että onko-han kylmä, kun lunta on paljon? Yhdessä toteamme että parasta pukea lämpimästi. (K1)

Esimerkeissä aikuinen tukee lasten omaa ajattelua ja vie vuorovaikutuksen keskusteluun eikä jätä sitä lyhyeksi "kysymys-vastus"-tilanteeksi tai sivuuta lasten kysymystä täysin. Tämän tulkitseen vuoropuhelun stimuloinniksi sekä lapsien rohkaisuna aloitteellisuuteen. Kertomuksissa ilman osallisuutta vuorovaikutus on lähes päinvastaista, eivätkä aikuiset kysy edellä mainitun kaltaisia kysymyksiä. Esimerkiksi päivälevolle mennessä aikuiset eivät anna lasten miettiä, millaisella vaateuksella on mukava nukkua, vaan käskivät kaikkien riisuutua alusvaatteille, vaikka yksi lapsista haluaisi jättää paidan päälle.

Lasten autonomiaan ja osallisuuteen liittyy lasten valintojen salliminen ja tukeminen. Tähän tarvitaan vuorovaikutusta, joka on kertomuksissa paljon lapsilta kysymistä, mutta myös lasten eleiden ja ilmeiden huomioimista. Osallisuutta käsittelevässä luvussa kerron, että lapsilta kysytään, mitä he haluaisivat tehdä, ja heille annetaan muun muassa mahdollisuus itse päättää, missä istuvat ruokailun aikana. Pienimmillä lapsilla ei ole vielä kielellisiä valmiuksia vastata avoimiin kysymyksiin, jolloin aikuiset antavat osallisuuskertomuksissa vaihtoehdot, joista lapset voivat valita osoittamalla, tai aikuinen kysyy kysymyksen, johon lasten on mahdollista vastata kyllä tai ei sanallisesti tai sanattomasti. Kertomuksissa pienten kanssa käytetään vuorovaikutuksessa kuvia, joiden avulla lasten on mahdol-

lisuus valita. Kuvista lapset näkevät esimerkiksi päiväkodin eri tilat, joihin on mahdollista mennä, sekä erilaiset leikit. Kuvia osoittamalla lapset pääsevät itse valitsemaan ja kertomaan, mitä haluavat tehdä.

Lähes kolmivuotiaiden kanssa kertomuksissa korostuu keskustelu, kun osallisuus toteutuu. Näissä kertomuksissa aamupalalla käytävistä keskusteluissa usein päätetään päivän tekemiset. Tämä on yksi vuorovaikutustapa, jolla lapsille annetaan mahdollisuus valita ja vaikuttaa. Aktivoiva aikuinen yhdistää aikaisemmat havainnot sekä lasten keskusteluista nousevat kiinnostuksen kohteet, joiden pohjalta toimintaa toteutetaan. Hän myös käyttää lasten keskustelujen kuuntelemista sekä niihin osallistumista lasten toiminnan toteuttamiseen ja mahdollistamiseen.

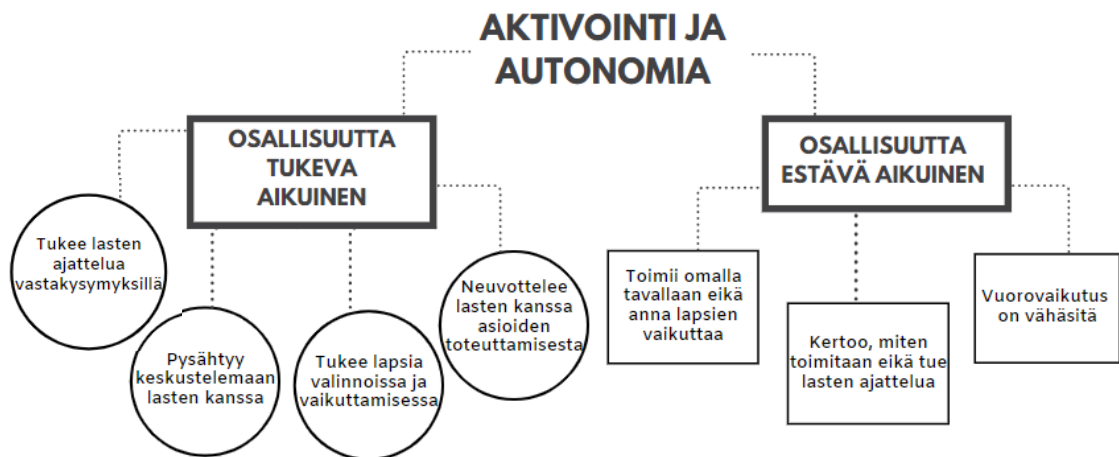
Sekä vaihtoehtoja että keskusteluja on paljon osallisuuteen liittyvissä kertomuksissa, kun taas vastakkaisissa kertomuksissa tällaisia tilanteita ei kuvata lainkaan. Aikuiset eivät kysy lapsilta mitään kertomuksissa, joissa aikuiset eivät huomioi osallisuutta. Näissä kertomuksissa aikuiset päättävät asiat ja vuorovaikutus jää ohjeistamisen ja käskemisen tasolle. Aikuiset eivät ole kiinnostuneita lasten ajatuksista. Lapsilla on näissä kertomuksissa mahdollisuus valita leikki vain aikuisen valmiista vaihtoehtoista, vaikka lapsella olisi oma idea. Aikuiset eivät osaa nähdä näiden vaihtoehtojen ulkopuolelle, kuten osallisuutta ajattelevat aikuiset. Näin aikuinen ei tue lapsia valitsemisessa eikä vaikuttamisessa, jolloin lasten autonomia ja osallisuus kärsivät. Osallisuuskertomuksissa vaihtoehtojen antaminen on lasten vaikuttamisen tukemista. Niitä annetaan, jos lapsi ei itse osaa ehdottaa tekemistä.

Osallisuuskertomuksissa lasten ja aikuisten välinen sanallinen vuorovaikutus on keskustelua, neuvottelua, juttelua, sopimista ja puhumista. Neuvottelemalla päätetään, milloin jotakin lasten ehdottamaa asiaa voidaan tehdä, jos sen toteuttaminen ei jostakin syystä onnistu juuri nyt. Näin lapsia opetetaan keskustelemaan säännöistä sekä ratkaisemaan ristiriitoja. Keskustelun avulla tuetaan lasten omaa ajattelua.

...isommat menevät itse hakemaan ruokaa. Olen vieressä juttelemassa lapsille ruuan määrästä. (K1)

Keskustelun ja juttelun avulla lapset oppivat arkisia asioita ja oppivat itse miettimään, miten tilanteissa kannattaa toimia. Osallisuuden puuttuessa aikuiset vain laittavat lasten lautaselle ruokaa, jolloin vuorovaikutus katoaa arjen toiminnasta eivätkä lapset pääse kehittämään omaa ajatteluaan.

Aktivointiin ja autonomiaan liittyy osallisuuskertomuksissa lasten kanssa keskustelu ja neuvottelu (kuvio 7), jolloin vuorovaikutus on läsnä koko päivän. Pienimpien kanssa vuorovaikutus on mahdollista kysymysten avulla, kun lapset pystyvät valitsemaan ja vaikuttamaan aikuisen tukemana. Aikuinen tukee lasten omaa ajattelua silloin, kun osallisuus on läsnä arjessa, kun taas ilman osallisuusajattelua aikuinen herkästi pitää kiinni suunnitelmista, jolloin vuorovaikutus saattaa unohtua eikä lapsia rohkaista keskusteluun, ajatteluun ja neuvotteluun.

KUVIO 7. Aktivointi ja autonomia

5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

5.1 Johtopäätökset

Tutkielman tarkoituksena oli kuvata kasvattajien ajatuksia alle 3-vuotiaiden osallisuudesta ja siihen liittyvästä vuorovaikutuksesta. Tarkoitus oli verrata päiväkotiarkea osallisuuden toteutuessa ja puuttuessa sekä tarkastella, miten vuorovaikutus muuttuu näissä eri toimintatavoissa. Tässä luvussa käyn ensin läpi ensimmäiseen tutkimuskysymykseen liittyvät tulokset eli millaista pienten lasten osallisuus on päiväkotiarjessa kasvattajien kertomana. Tämän jälkeen käyn läpi kasvattajien vuorovaikutukseen liittyvät tulokset. Lopuksi tuon vielä yhteen molempien tutkimuskysymysten tuloksia eli tarkastelen lasten osallisuuden toteutumisen ja kasvattajan vuorovaikutustapojen yhteyttä.

Tulosten perusteella pienten lasten osallisuus lähtee lasten kohtaamisesta ja huomaamisesta. Lasten huomaaminen vaatii aikuisilta aitoa läsnäoloa ja hetkessä elämistä, koska silloin aikuisten on mahdollista nähdä pienten lasten vuorovaikutusaloitteet ja mielenkiinnon kohteet, joiden pohjalta toteuttaa pedagogiikkaa. Kallialan (2008, 261) mukaan läsnäolo kertoo lapsille heidän olevan tärkeitä ja Venninen ym. (2010, 17) kertovat tämän kokemuksen luovan perustaa lapsen osallisuuden kokemuksille.

Kun tuloksia tarkastelee Shierin (2001) osallisuuden tasomalliin peilaten, kasvattajien kertomuksissa ja keskusteluissa pienten lasten osallisuus on tasoilla 1–3. Lapset tulevat kuulluiksi, heidän ilmaisuaan tuetaan ja heidän mielipiteitään otetaan huomioon. Lähes kolmevuotiaat otetaan keskusteluihin ja neuvotteluihin mukaan päätöksentekoprosessiin, jolloin lasten osallisuus on tasomallin neljännellä tasolla. Pienet lapset eivät kuitenkaan pääse tulosten perusteella viidennelle tasolle, jossa aikuiset ja lapset jakavat vallan ja vastuun päätöksentekoprosessissa. Minun on vaikea nähdä, miten aikuinen voisi jakaa valtaa ja vastuuta tasan alle 3-vuotiaiden lasten kanssa, koska pienille lapsille tuo turvaa ja luottamusta, kun aikuiset ovat vastuussa. Aikuisilla on aina lopulta vastuu lasten hyvinvoinnista ja lasten hyvinvointia luo turvallisuuden tunne.

Turja (2011, 32) kirjoittaa lasten valtaistumisesta, jossa mukana oleminen, kuuluksi tuleminen, vaihtoehtoehtoja valitseminen ja omien aloitteiden esittäminen ovat neljä ensimmäistä vaihetta lasten kokonaisvaltaisessa valtaistumisessa. Tulosten perusteella pienten lasten valtaistuminen liikkuu näiden neljän tason välillä. Tuloksissa jää vähemmälle neuvottelu, joka on valtaistumisen korkein taso (Turja 2011, 32). Pienten lasten valtaistuminen tapahtuu jokaisen lapsen kehitystason mukaan, kun aikuinen antaa siihen mahdollisuuden ja on tietoinen lapsen kyvyistä. Vuorovaikutustilanteita, joissa lapsia selkeästi kuullaan ja kuunnellaan, ei ollut kovin paljoa osallisuudesta kertovissa kertomuksissa, mutta kertomuksissa, joissa osallisuutta ei huomioitu, oli useita esimerkkejä siitä, kuinka lapsia ei kuunnella. Tämän tulkitsen siten, että lasten kuunteleminen on osallisuudessa kasvattajille niin itsestään selvyys ja osa lasten vaikutusmahdollisuuksia, etteivät kasvattajat kirjoittaneet sellaisia tilanteita auki. Ilman osallisuutta lasten kuuleminen taas jää helposti kokonaan pois arjesta, jolloin asia korostuu eri tavalla. Näihin kertomuksiin kasvattajat kuvasivat tilanteita, joissa lapsi sivuutetaan niin, ettei hän tule kuulluksi. Tästä huomaa, että osallisuuden parissa työskentelevät kasvattajat, joilta aineisto kerättiin, pitivät kuulluksi tulemistä tärkeänä osana osallisuutta.

Turjan (2011, 32) muodostama kuvio lasten osallisuuden moninaisuudesta tarkastelee osallisuutta myös sen valossa, kuinka laajoihin asioihin lapsella on mahdollisuus vaikuttaa ja olla osallisena. Pienet lapset ovat osallisia pääasiassa henkilökohtaisissa asioissa kuten ruokailuun ja päivälepoon liittyvissä asioissa. Leikkien kautta lapset ovat osallisia myös lasten keskinäisissä asioissa, koska leikeissä he vaikuttavat myös toisten lasten toimintaan. Lapset vaikuttavat myös siihen, milloin päiväkodissa maalataan tai mennään pulkkamäkeen, kun heidän mielenkiinnonkohteensa ja ideat huomataan ja otetaan huomioon. Myös tällöin lapsi vaikuttaa toistenkin lasten toimintaan. Turjan (2011, 32) mukaan lapsilla tulisi olla mahdollisuus olla osallisia myös aikuisten ja lasten välisissä asioissa sekä laajemmassa yhteisössä. Tämän tutkielman tulosten perusteella pienillä lapsilla ei kuitenkaan ole tähän mahdollisuutta. Tuloksista ei käy ilmi minkä takia näin on. Tähän voi vaikuttaa alle 3-vuotiaiden lasten kehitystaso ja osallisuuteen tarvittavien taitojen puute. Voi myös olla, että kasvattajat eivät näe, miten pienten lasten olisi mahdollista vaikuttaa myös laajemmin päiväkotiyhteisössä.

Lasten valtaistumisen ja asioiden laajuuden lisäksi Turjan (2011, 32) osallisuuden kuviossa ovat mukana tieto-, ideointi-, suunnittelu-, päätöksenteko-, toimeenpano-, arviointi- ja voimavaraosallisuus. Näihin peilaten tuloksissa pienillä lapsilla on tietoa osallisuudesta, kun he huomaavat, että heidän aloitteillaan on vaikutusta päiväkodin toimintaan. Eniten pienet lapset ovat osallisia ideoinnissa ja suunnittelussa, koska kasvattajat muodostavat päivän toiminnat lasten ideoista. Tuloksissa ei tule ilmi arviointiin liittyvää osallisuutta laisinkaan. Lasten toimeenpano-osallisuus on huomaamatonta, koska aikuiset niin sanotusti huomaamatta mahdollistavat lasten ideoiden ja aloitteiden viemisen toimintaan. Kun lapsi tuo junan aikuiselle, aikuinen lähtee tekemään junarataa lapsen kanssa, jolloin lapsi on tuonut idean, mutta aikuinen on aktiivinen toimija toiminnan muodostumisessa. Pienet lapset eivät aina itse osaa luoda omista mielenkiinnon kohteista toimintaa, jolloin he tarvitsevat tukea aikuiselta, joka ehdottaa lasten mielenkiinnon kohteeseen liittyvää toimintaa. Alle kolmevuotiaat luovat kuitenkin itse leikkejä ja siten ovat osallisia myös ideoiden toimeenpanossa. Kun aikuinen tarjoaa lapsille eri toiminnan vaihtoehtoja, lapsilla on osallisuutta myös päätöksenteossa.

Tuloksista ei suoraan käy ilmi lasten tunneosallisuus, joka on yksi keskeinen osallisuuden osa-alue Turjan (2011, 32) osallisuuden mallissa. Tuloksia voi kuitenkin tulkita niin, että yhdessä tekemisellä ja lapsia kuuntelemalla lapsille pyritään luomaan turvallisuuden tunnetta sekä tunnetta siitä, että he ovat tärkeitä ja luotettavia yhteisön jäseniä. Lapset saavat osallisuuden tunteen mukana olemisesta, kun heidät kohdataan kunnioittavasti.

Pienet lapset harjoittelevat osallisuuden taitoja valitsemalla kasvattajien vaihtoehtoista, osallistumalla sekä omien mielipiteiden ilmaisulla elein ja ilmein. Tuloksista huomaa, että kasvattajat pitävät lapsia tärkeinä ja he haluavat osoittaa sen lapsille huomaamalla lasten aloitteet ja olemalla lapsille läsnä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018, 26) todetaan, että lapset oppivat osallisuuden ja vaikuttamisen taitoja, kun heidät kohdataan arvostavasti, heitä kuunnellaan ja heidän aloitteisiinsa vastataan. Myös tunne omasta tärkeydestä osana ryhmää luo perustaa osallisuudelle (Venninen ym. 2010, 64).

Osallisuuden taidot harjaantuvat, kun lapset ja aikuiset tekevät asioita yhdessä ja pienetkin lapset pääsevät mukaan asioiden tekemiseen, vaikka heidän taitonsa

eivät vielä riitä asian tekemiseen. Myös Vennisen ym. (2010, 64) tutkimuksessa aikuisten tuki ja apu nousevat esille lasten osallisuuden toteutumisessa. Lapsia ei voi jättää yksin, kun he kasvavat osallisuuteen vaan heille tulee antaa sopivasti mahdollisuuksia harjoitella omatoimisuuden taitoja. (Venninen ym. 2010, 63–64.) Tuloksissa nämä asiat tulevat esille, kun kertomuksissa pienillä lapsilla on mahdollisuuksia vaikuttaa ja osallistua ruokailuissa, pukemisessa, wc-käynneillä ja päivälevolla. Näissä perustoiminnoissa lapsilla on mahdollisuus ottaa vastuuta ja harjoitella taitoja, mutta aikuiset ovat vieressä ja auttavat tarvittaessa. Tässä korostuu lasten havainnointi, jotta kasvattaja tietää, kuka lapsista tarvitsee apua ja tukea, missäkin asiassa. Aikuisen kannustus motivoi lapsia harjoittelemaan, ja näin lapsista tulee vähitellen omatoimisempia, jolloin heillä on entistä enemmän mahdollista olla osallisena omassa elämässään, kun aikuinen ei tee asioita lapsen puolesta. Tuloksissa on silmiinpistävää, että osallisuuden puuttuessa yhdessä tekemisestä ei ole. Aikuiset tekevät asiat itse omalla tavallaan ja lapset odottavat. Lapset eivät pääse harjoittelemaan taitoja arjessa, kun aikuiset eivät ovat heitä mukaan arjen asioiden hoitamiseen.

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen tulokset kertovat, että pienten lasten kanssa lasten kuunteleminen on muutakin kuin sanojen kuuntelemista: havainnointia sekä eleiden ja ilmeiden huomaamista. Jokainen lapsi pystyy omalla tavallaan vaikuttamaan omiin asioihin, kun aikuinen tukee valitsemista ja vaikuttamista kysymällä ja tarjoamalla vaihtoehtoja. Yhdessä tekemisen avulla lapset oppivat omatoimisuuden taitoja, jotka auttavat osallisuuteen kasvamisessa. Nämä kaikki kolme asiaa, lasten kuunteleminen, mahdollisuus vaikuttaa sekä yhdessä tekeminen, luovat lapsille tunteen, että he ovat tärkeitä ja arvokkaita. Tämän tunteen avulla lapset oppivat olemaan rohkeita ja ilmaisemaan omat mielipiteensä myös jatkossa, jolloin osallisuuden perusta on syntynyt (Venninen ym. 2010).

Pienten lasten osallisuuden lisäksi tutkielman tarkoituksena oli tuoda esille vuorovaikutustapoja, joilla kasvattajat voivat tukea pienten lasten osallisuutta. Samalla selvitin, millainen vuorovaikutus estää lasten osallisuuden toteutumisen kasvattajien kertomuksissa. Tähän tutkimuskysymykseen isoimpana tuloksena nousi läsnäolon merkitys. Läsnäolon avulla kasvattaja pystyy elämään hetkessä ja löytämään arjen tilanteista oppimisen hetkiä sekä huomaamaan lasten tarpeet, toiveet ja vuorovaikutusaloitteet. Läsnäololla kasvattajat viestivät lapselle heidän

olevan tärkeitä. Läsnäoloon liittyy vahvasti myös kiinnostus lapsista ja heidän asioistaan. Kiinnostunut kasvattaja luo vuorovaikutusta ja huomaa lasten vuorovaikutusaloitteet. Vuorovaikutus, joka tukee lasten omaa ajattelua ja oivaltamista, tulee ilmi tuloksissa. Lapsilta kysyminen ja kuvien käyttäminen tuovat tuloksissa esille monipuolista vuorovaikutusta, joka tukee lasten osallisuutta.

Kun tarkastellaan molempien tutkimuskysymysten tuloksia, huomataan, että niissä toistuu samat asiat. Osallisuuteen liittyvä lasten kuuleminen vaatii aikuiselta pienten lasten kanssa läsnäoloa, huomaamista, sanoittamista ja kysymistä, jotka kaikki liittyvät myös aikuisen vuorovaikutustapoihin. Jotta pienillä lapsilla on mahdollisuus vaikuttaa päiväkodissa, vaaditaan aikuisten ja lasten välistä vuorovaikutusta. Aikuisten tulee kysyä, antaa vaihtoehtoja, huomata lasten pienetkin aloitteet, jotta lasten osallisuus mahdollistuu. Osallisuuden osana oleva yhdessä tekeminen vaatii kokonaisvaltaista vuorovaikutusta ja jokaisen lapsen taitojen ja osaamisen huomioimista yksilöllisesti.

Kuten yksi kasvattajista keskustelussa sanoi, osallisuutta ei ole ilman vuorovaikutusta. Kun vertasin kertomuksia, joissa osallisuus toteutuu, niihin, joissa osallisuus ei ole mukana arjessa, huomasin, että vuorovaikutus on vähäistä osallisuuden puuttuessa. Kasvattajat myös keskustelivat siitä, kuinka he ovat itse huomanneet vuorovaikutuksen lisääntyneen osallisuuden myötä. Vuorovaikutus on välttämätöntä lasten osallisuuden toteutumisen kannalta. On siis kasvattajan vallassa, muodostuuko vuorovaikutusta ja toteutuuko osallisuus sen myötä.

5.2 Luotettavuus, eettisyys ja jatkotutkimusaiheet

Tutkielman toteuttaminen sujui pääosin suunnitelmien mukaisesti. Aineiston keräämistä olisi voinut suunnitella etukäteen paremmin testaamalla kehyskertoimusten toimivuutta ennen niiden käyttöä aineiston keräämisessä. Nyt siihen ei kuitenkaan riittänyt aika, koska aineiston kerääminen alkoi nopealla aikataululla. Onneksi aineisto oli kuitenkin laaja ja sain siitä vastauksia tutkimuskysymyksiini, vaikka aluksi minua harmitti, että kertomukset eivät olleet sellaisia kuin olin mielessäni kuvitellut. Tämä oli toisaalta hyvä herääminen siihen, etten voi tutkijana etukäteen tietää tutkielman tuloksia ja tutkijana minun täytyi päästää irti omista

ennakkokäsityksistäni. Ryhmäkeskusteluiden teemojen suunnittelu jäi vähäiselle, koska huomasin keskusteluiden tarpeen aineiston keräämisen yhteydessä. Tässä tilanteessa oli onneksi mahdollista käyttää ryhmäkeskustelua, joka aineistonkeruumenetelmänä antoi kasvattajille vapaata tilaa keskustella aiheesta nousvista ajatuksista. Molemmat aineistonkeruumenetelmät ovat yleisesti käytössä ja niitä käytettiin ohjeiden mukaisesti.

Luotettavuuden kannalta on tärkeää huomioida, että sivun tai kahden mittaisissa kertomuksissa ei ole voinut kuvata päiväkotipäivää täydellisesti, jolloin kasvattajien on täytynyt tehdä valinta siitä, mitkä asiat nostavat esille. Voidaan kuitenkin olettaa, että kasvattajien mielestä tärkeimmät asiat liittyen osallisuuteen sekä tärkeimmät vuorovaikutustilanteet on kirjoitettu kertomuksiin. Toisissa kertomuksissa taas on luultavasti kerrottu äärimmäiset tilanteet, joissa aikuiset sivuuttavat lapset. Kuitenkin voi olla, että esimerkiksi videoinnin avulla olisi voinut saada monipuolisempia vuorovaikutustilanteita esille.

Eläytymismenetelmässä on hyvä huomioida, että kirjoitukset saattavat luoda stereotyyppisen kuvan aiheesta (Eskola 1997, 29). Kertomukset eivät kerro, millaista päiväkotiarkea todellisuudessa on. Kertomukset, joissa kuvattiin osallisuusarkea, kertovat ideaalista tilanteesta eikä niiden perusteella voida sanoa, miten pienten lasten osallisuus todellisuudessa toteutuu. Toiset kertomukset taas kertovat kasvattajien näkemykset todella aikuisjohtoisesta toiminnasta. Tuloksista ei voida kuitenkaan päätellä, onko päiväkotiarkea oikeasti kertomusten kaltaista kertomusten kirjoittaneiden kasvattajien päiväkodissa. Kasvattajat ovat käyttäneen kertomuksissa omia kokemuksia ja mielikuvia osallisuus- ja aikuisjohtoisesta pedagogiikasta eikä niitä voida suoraan rinnastaa todellisuuteen. Olen ottanut tämän huomioon johtopäätöksissä ja tiedostan asian. Todellisuudessa arjessa saattaa olla molempien tarinoiden vuorovaikutushetkiä riippumatta päiväkodin pedagogisesta lähestymistavasta.

Aineiston kattavuutta ja luotettavuutta tarkastellessa täytyy huomioida, että kaikilla kasvattajilla kirjallisen tiedon tuottaminen ei ole luontevaa eikä välttämättä kaikilla ole ollut osaamista monipuolisesti oman tiedon kertomiseen kirjallisesti. Motivaatio oli ainakin suurimmalla osalla kasvattajista kohdallaan, kun kirjoittaminen oli osa työaika ja johtaja kannusti kirjoittamaan. Motivaation huomasi myös

tekstien pituudesta ja mielenkiinnosta, jolla kasvattajat osallistuivat kirjoittamisen jälkeiseen keskusteluun.

Tuloksista huomaa, että kasvattajat ovat toimineet pitkään sisarusryhmissä, joissa pienimmät lapset oppivat ja ottavat mallia isommilta. Tämä on saattanut vaikuttaa tutkimustuloksiin, kun kasvattajilla ei ole välttämättä ollenkaan tai ainakaan pitkään aikaan ollut kokemusta pelkästään alle 3-vuotiaiden ryhmästä. Tämä voi vaikuttaa esimerkiksi siihen, että kertomuksissa kerrottiin paljon lasten ja kasvattajien välisistä keskusteluista. Tosin keskustelu voi tarkoittaa eri asioita ja harvassa kertomuksessa avattiin, mitä keskustelulla tarkoitetaan. Jälkeenpäin tarkasteltuna ennen kertomusten kirjoittamista kasvattajille olisi voinut pitää mielikuvaharjoituksen, jonka avulla kasvattajat olisivat voineet eläytyä tilanteeseen paremmin.

Tämä opinnäytetyö kertoo vain yhden päiväkodin kasvattajien näkemykset pienten lasten osallisuudesta ja siihen liittyvästä vuorovaikutuksesta. Tuloksien perusteella ei siis voida yleistää, miten kasvattajat yleisesti Suomessa näkevät osallisuuden ja vuorovaikutuksen. Tutkielman tulokset eivät myöskään kerro, miten kasvattajat yleisesti tukevat lasten osallisuutta omalla vuorovaikutuksella.

Laadullisten tutkimusten luotettavuutta tarkastellaan validiteettiin kautta. Sisäinen validiteetti eli pätevyys kuvastaa tutkimuksen teorian ja menetelmän loogisuutta ja yhteyttä. (Eskola & Suoranta 1998.) Käyttämäni teoria on yleisesti hyväksyttävistä ja luotettavista lähteistä. Aikaisemman tutkimuksen lukeminen ja sisäistäminen on tehnyt tuloksista luotettavia. Eläytymismenetelmässä kasvattajat ovat pystyneet kuvaamaan päiväkotiarkea tarinallisesti ja sisällyttämään kertomuksiin vuorovaikutustilanteita. Näin sekä teoria että menetelmä ovat linjassa toisiinsa. Ulkoisesti validissa tutkimuksessa tutkimushavainnot kuvaavat tutkittavaa kohdetta täsmällisesti (Eskola & Suoranta 1998). Havaintoihini aineistosta on voinut vaikuttaa omat näkemykseni osallisuudesta. Täsmällisyyteen vaikuttaa myös se, että vastaajat eivät ole välttämättä pystyneet kuvaamaan kaikkea tietoaan täsmällisesti kirjallisesti. Analyysissä pyrin kuitenkin täsmällisyyteen ja kirjoittamaan aineiston auki sellaisena kuin se on.

Tutkielman luotettavuuteen liittyy uskottavuus, jota tarkastellaan sen pohjalta, vastaavatko tutkijan tulkinnat tutkittavien käsityksiä aiheesta (Eskola & Suoranta 1998). Olin harjoittelussa päiväkodissa, jonka kasvattajilta aineiston keräsin, joten minulla oli ennestään jo käsitys siitä, miten kasvattajat näkevät osallisuuden. Tämä on auttanut minua kasvattajien kertomusten analysoinnissa. Tässä on tietenkin myös vaara, että tulkitsin kertomuksia väärin ennakkokäsitysteni pohjalta. Tutkielmani aineiston analyysiin ja tuloksiin on voinut ylipäänsä vaikuttaa omat kokemukseni osallisuudesta varhaiskasvatuksessa. Olen voinut tulkita kasvattajien tekstejä omien kokemusten pohjalta eri tavalla kuin joku toinen tutkija olisi asian tulkinnut. Olen kuitenkin työn edetessä pyrkinyt tunnistamaan omat käsitykseni ja kirjoittamaan auki kohdat, jotka ovat minun tulkintaani aineistosta.

Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta voidaan tarkastella myös sen vahvistettavuuden perusteella. Tämä tarkoittaa, että tutkimuksen tulkinnat saavat tukea aikaisemmista tutkimuksista, joissa ilmiötä on käsitelty. (Eskola & Suoranta 1998.) Olen pystynyt vertaamaan kasvattajien näkemyksiä aikaisempaan tietoon, joka on samansuuntaista kuin tutkielmani tulokset.

Eettisestä näkökulmasta opinnäytetyön toteutus on sujunut hyvin. Kasvattajille kerrottiin, että osallistuminen on vapaaehtoista. Päiväkodin johtaja tosin kannusti kasvattajia kirjoittamaan, mikä on voinut lisätä painetta osallistua. Myös ryhmäpaine on voinut niin sanotusti pakottaa kirjoittamaan. Koska päätin ryhmäkeskustelun vasta aineistoa kerätessä, äänitin keskustelut puhelimella, joten tietoturva ei ole täysin toteutunut. Keskustelun aihe oli kuitenkin yleisluontoinen eikä äänityksessä käynyt ilmi kasvattajien henkilöllisyyttä. Sekä äänitteet että käsin tehdyt kirjoitukset hävitettiin tulosten ollessa valmiita. Myös litteroinnit poistettiin tietokoneelta analyysin valmistuttua.

Koska arki lasten osallisuuden toteutuessa ja estyessä ovat niin erilaisia, seuraavaksi olisi mielenkiintoista tutkia, millainen prosessi on muutos aikuisjohtoisesta toiminnasta yhteiseen osallisuuden toteutumiseen. Mitä muutos vaatii kasvattajilta? Entä millaiseksi kasvattajat muutoksen kokevat? Mielenkiintoista on myös, mitkä asiat auttavat muutoksessa.

LÄHTEET

Ahonen, L. 2015. Varhaiskasvattajan toiminta päiväkodin haastavissa kasvatustilanteissa. Tampere: Tampere University Press.

Ahonen, L. 2017. Haastavat kasvatustilanteet. Lämpimän vuorovaikutuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus

Eskel, P. & Marttila, M. 2013. Osallisuuden kokemus osana yhteisöllisyyttä. Teoksessa Marjanen, P., Marttila, M. & Varsa, M. (toim.) Pienten piirissä. Yhteisöllisyyden merkitys lasten hyvinvoinnille. Juva: PS-kustannus. 75–96.

Eskola, J. 1997. Eläytymismenetelmä tiedonhankintamenetelmänä; lyhyt oppimäärä. Teoksessa Eskola, J. (toim.) 1997. Eläytymismenetelmäopas. Tampere: Tampereen yliopisto, 5-39.

Eskola, J., Karayilan, S., Kaski, T., Lehtola, T., Mäenpää, T., Nishimura-Sahi, O., Oede, A-M., Rantanen, M., Saarinen, S., Toivikko, P., Valtonen, M. & Wallin, A. 2017. Eläytymismenetelmä 2017. Ohjeita ja kokemuksia menetelmästä kiinnostuneille. Teoksessa Eskola, J., Mäenpää, T. & Wallin, A. (toim.) Eläytymismenetelmä 2017. Perusteema ja 11 muunnelmaa. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy. Luettu 7.5.2020: https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/102485/Eskola_ym_Elaytymismenetelma_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Hart, R. 1995. The right to play and children's participation.

Holkeri-Rinkinen, L. 2009. Aikuinen ja lapsi vuorovaikutusta rakentamassa. Tampereen yliopisto. Sosiaalitutkimuksen laitos. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen Yliopistopaino OY

Hännikäinen, M. 2013. Varhaiskasvatus pienten lasten päiväkotiryhmissä. Hoitoa, kasvatusta vai opetusta? Teoksessa Karila, K & Lipponen, L. (toim.) Varhaiskasvatuksen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino. 30–52.

Isola, A-M., Kaartinen, H., Leemann, L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. 2017. Mitä on osallisuus? Osallisuuden viitekehyksiä rakentamassa. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki. Luettu 31.3.2020: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/135356/URN_ISBN_978-952-302-917-0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kalliala, M. 2008. Kato mua! Kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa? Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Kanninen, K. & Sigfrids, A. 2012. Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin. Jyväskylä: PS-kustannus

Korhonen, S-T. 2016. Kasvattajan sensitiivisyys vuorovaikutuksessa lapsen kanssa päiväkodin ohjatun toiminnan aikana. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Varhaiskasvatustieteen kandidaatintutkielma. Luettu 2.5.2019 <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/49722/URN:NBN:fi:jyu-201605112495.pdf?sequence=1>

Kumpulainen, K., Krokfors, L., Lipponen, L., Tissari, V., Hilppö, J. & Rajala A. 2010. Oppimisen Sillat. Kohti osallistavia oppimisympäristöjä. Helsinki: Ylioppilaspaino. Luettu 4.4.2020: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/15628/OppimisenSillat.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

Leinonen, J. 2010. Lasten osallisuuden mahdollistaminen päiväkodin toimintakulttuurissa. Tilastollinen tutkimus osallisuuden tasomallista. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro Gradu -tutkielma. Luettu 8.5.2020: https://www.mv.helsinki.fi/home/jonkanga/gradu_nettiin.pdf

Leinonen, J. 2014. Pedagogisia näkökulmia lasten osallisuuden tukemiseen varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Heikka, J., Forsén, E., Elo, J. & Leinonen, J. (toim.) Osallisuuden pedagogiikka varhaiskasvatuksessa. Tampere: Suomen varhaiskasvatus ry. 16–40.

Leonard, M. 2016. The Sociology of Children, Childhood and Generation. Luettu 1.4.2020: https://books.google.fi/books?hl=fi&lr=&id=MsqICwAAQ-BAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=the+sociology+of+children,+childhood+and+generation+2016&ots=mH_-3Kq6Ty&sig=tprseiEceMLRNGTf4upsyMNtix0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Lindberg, H-M. 2016. Alle kolmivuotiaiden pedagogiikka. Diskurssianalyttinen tutkimus lastentarhanopettajien pedagogisesta puheesta. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden yksikkö. Pro Gradu -tutkielma. Luettu 2.4.2020: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/100368/GRADU-1482154579.pdf;jsessionid=9F49B94B6E3C788BDE5238FFC4ABA1E0?sequence=1>

Nieminen, T. 2013. Kato, se menee näin lujaa! Tapaustutkimus aikuisten ja lasten välisestä vuorovaikutuksesta alle kolmivuotiaiden lasten päiväkotiryhmässä ja pienryhmässä. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden yksikkö. Pro gradu tutkielma. Luettu 24.3.2020: <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/84961/gradu07022.pdf?sequence=1>

Pascal, C., Bertram, A., Ramsden, F., Georgeson, F., Saunders, M. & Mould, C. 1995. Effective Early Learning Research Project: Evaluating and developing Quality in Early Childhood Settings: A Professional Development programme.

Pursi. Leikin laajentavat kehät taaperoryhmässä. Leikkipäivä. Luettu 7.5.2020: <https://leikkipaiva.fi/leikin-laajenevat-kehät-taaperoryhmassa/>

Repo, L., Paananen, M., Eskelinen, M., Mattila, V., Lerkkanen, M-K., Gammelgård, L., Ulvinen, J., Marjanen, J., Kivistö, A. & Hjelt, H. 2019. Varhaiskasvatuksen laatu arjessa. Varhaiskasvatussuunnitelmien toteutuminen päiväkodeissa ja

perhepäivähoidossa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Luettu 15.4.2020: https://karvi.fi/app/uploads/2019/09/KARVI_1519.pdf

Räsänen, M. 2016. Aikuisten ja lasten välinen vuorovaikutus vapaissa leikkilanteissa päiväkotikontekstissa. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu tutkielma. Luettu 28.3.2020: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/51094/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201608293895.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Salo, S. 2012. Emotionaalisen saatavillaolon lisääminen päivähoidossa. Teoksessa Kanninen, K. & Sigfrids, A. 2012. Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin. Jyväskylä: PS-kustannus

Shier, H. 2001. Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. Luettu 13.3.2020: https://ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi, 2018.

Turja, L. 2011. Lapset osallisina - Kohti uutta varhaiskasvatuskulttuuria. Varhaiskasvatus tänään. Suomen Varhaiskasvatus ry:n verkkolehti. 24–35. Luettu 13.3.2020: <https://eceaf.org/wp-content/uploads/2014/03/2011-3-Turja.pdf>

Turja, L. 2017. Lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. toim. Varhaiskasvatuksen käsikirja. 4. painos Jyväskylä: PS-kustannus

Turja, L. & Vuorisalo, M. 2017. Lasten oikeudet, toimijuus ja osallisuus oppimisessa. Teoksessa Koivula, M., Siippainen, A. & Eerola-Pennanen, P. Valloittava varhaiskasvatus. Oppimista, osallisuutta ja hyvinvointia. Tampere: Vastapaino Oy. 36–55.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2018. Luettu 25.3.2020: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf

Valtonen, A. 2005. Ryhmäkeskustelut – Millainen metodi? Teoksessa Ruusu-vuori, J. & Tiittula, L. Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.

Venninen, T., Leinonen, J. & Ojala, M. 2010. ”Parasta on, kun yhteinen kokemus siirtyy jaetuksi iloksi” Lapsen osallisuus pääkaupunkiseudun päiväkodeissa. Luettu 4.3.2020: http://www.socca.fi/files/627/Yhteinen_kokeminen_jaetuksi_iloksi_lapsen_osallisuus_paakaupunkiseudun_paivakodeissa_2010.pdf

Virkki, P. 2015. Varhaiskasvatus toimijuuden ja osallisuuden edistäjänä. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Luettu 28.3.2020: https://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-1735-5/urn_isbn_978-952-61-1735-5.pdf

Väestöliitto 2019. Vuorovaikutus. Luettu 30.4.2019 <https://www.vaestoliitto.fi/nuoret/mina-ja-muut/ihmissuhteet/vuorovaikutus/>

LIITTEET

Liite 1. Aikuisen sitoutuneisuuden asteikko (Adult Engagement Scale – AES)

5=täydellinen sitoutuneisuus, 4=pääosin sitoutunut/jonkin verran sitoutumatonta, 3=sitoutuneisuus ja ei-sitoutuneisuus eivät dominoi, 2=pääasiassa sitoutumatonta/jonkin verran sitoutuneisuutta, 1=täydellisesti sitoutumaton

SENSITIIVISYYS – TASO 5

Aikuinen:

- myönteinen äänensävy
- myönteiset eleet ja katsekontakti
- lämmin ja osoittaa kiintymystä
- kunnioittaa ja arvostaa lasta
- rohkaisee ja kehuu
- tunnistaa lapsen tarpeet ja huolenaiheet
- kuuntelee ja vastaa lapselle
- rohkaisee lasta luottamaan

AKTIVOINTI - TASO 5

- energinen ja elävä
- virittää tarkoituksenmukaisesti
- sovittaa yhteen lapsen kiinnostukset ja havainnot
- motivoi lasta
- stimuloi keskustelua, vuoropuhelua, aktiivisuutta, ajattelua
- jakaa ja laajentaa lapsen toimintaa
- voi olla non-verbaalinen

AUTONOMIA – TASO 5

- sallii lapsen valita ja tukee valintoja
- tuottaa tilaisuuksia kokeiluille
- rohkaisee lapsen aloitteellisuutta ja vastuullisuutta
- rohkaisee lasta neuvottelemaan konflikteista ja säännöistä

SENSITIIVISYYS – TASO 1

- negatiivinen äänensävy
- kylmä ja etäinen
- ei kunnioita lasta
- kritisoi ja torjuu lapsen
- ei ole myötämielinen lapsen tarpeille
- ei kuuntele tai vastaa lapselle
- puhuu toisille lapsesta ikään kuin lapsi ei olisi paikalla

AKTIVOINTI – TASO 1

- rutiinomainen
- puuttuu energia ja into
- ei sovita yhteen lapsen kiinnostusta ja havaintoja
- puuttuu rikkaus ja selkeys
- on sekava
- ei viritä tarkoituksenmukaisesti
- supistaa, vähentää vuoropuhelua, aktiivisuutta, ajattelua

AUTONOMIA – TASO 1

- ei anna sijaa lapsen valinnoille ja kokeiluille
- ei rohkaisee lapsen ideoita
- ei anna lapsille vastuuta
- ei salli lapsen arvioida tuotteen laatua
- on autoritaarinen ja dominoiva
- jäykästi pakottaa sääntöihin ja rajoituksiin, neuvotteluja ei sallita

(Pascal ym. 1995; Ahonen 2015, 228 mukaan)